

DOWN TO earth

milieu | mensen | meningen

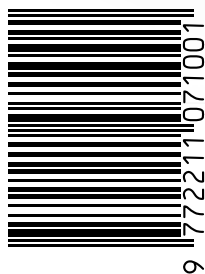
Uitgave vereniging Milieudefensie
Friends of the Earth Nederland
jaargang 4 | augustus 2013

18

Met meer melk meer mest

Melkquotum wordt afgeschaft

ENERGIEAKKOORD

**Doorbraak of gemiste
kans?**

EGYPTE

**Arabische Lente impuls
voor milieubeweging**

RUTGER BREGMAN

**Pleit voor een nieuw
vooruitgangsgeloof**

Gas

Dit kind is een van de bewoners van het tentenkamp bij Balcombe in Engeland. In twee weken verrees hier een tijdelijke gemeenschap van buurtbewoners en activisten, om proefboringen naar schaliegas door Cuadrilla te stoppen. De bewoners schrokken zich namelijk een hoedje toen de boringen begonnen. Er kwam zelfs zwart en groen water uit de kraan. Plots zijn zij nu activisten, uit noodzaak. Charles Metcalfe, een wijnexpert op TV die er woont, startte met zijn vrouw de stichting No Fracking In Balcombe. De demonstraties gaan er heftig aan toe, zo zijn er al dertig arrestaties verricht, is de locatie geblokkeerd met een oude brandweerwagen, en lijmden de dochter van een bekende Brit zichzelf vast aan haar partner. Maar, zoals een buurtbewoner zegt: het gaat niet om protesteren, maar om beschermen. 'We are protectors, not protestors.' Hester Schoute van Milieudefensie bezocht Balcombe en blogde erover: blog.milieudefensie.nl

Tekst: Annemarie Opmeer Beeld: Martyn Wheatley

1. Vincent Bijlo, column. 2. Michiel Bussink, receptcolumn. 3. Kris de Decker, column. 4. Marten van Dijk, freelancer, fotograaf. 5. Renée Gubbels, illustraties. 6. Rogier Hörchner, rubriek juridisch. 7. Freek Kallenberg, redactie. 8. Wendy Koops, samenstelling mediapagina, Activist. 9. Nienke Oosterbaan, rubriek Doe Het Zelf. 10. Annemarie Opmeer, hoofdredactie. 11. Marjan Peters, art-direction en vormgeving. 12. Harry Perrée, freelancer. 13. Thomas van Slobbe, column. 14. Liesbeth Sluiter, freelancer, fotograaf. 15. John Stoker, freelancer. 16. Wim Stevenhagen, cartoon. 17. Myrthe Verweij, samenstelling internationaalpagina. 18. Dinand van der Wal, fotografie.

Stilstaan bij vooruitgang

Was je er even tussenuit, deze zomer? Geef jezelf een pluim! Jawel. Even weg zijn uit je gebruikelijke omgeving kan heel goed voor de groene zaak zijn. Vooral als het gepaard gaat met vrijwillig afstand doen van bepaalde vormen van comfort. En dan doel ik niet op dat je zo lekker CO₂ bespaart, al kan dat mooi meegenomen zijn, maar iets anders.

Neem *couchsurfen* of *backpacken*. Dat zet je idee van privacy op z'n kop. Kamperen maakt helder hoe comfortabel huizen en stoelen zijn. En reizen naar een andere cultuur drukt je even met je neus op de feiten dat wat wij vanzelfsprekend vinden, dat niet noodzakelijk is. En als je weer thuis bent, zie je misschien wat er mis is in je eigen land, cultuur of huishouden, maar je ziet óók wat je enorm waardeert. En ik vind: laten we nu eens niet dat eerste doen, maar dat laatste.

Waarom? Voor dit nummer recenseerde ik *Psychologie voor een betere wereld* (p. 38), en daaruit bleek dat je het als wereldverbeteraar beter volhoudt, als je jezelf wat positieve boodschappen gunt. Rutger Bregman (p.14) zegt zelfs dat we ons moeten wagen aan een nieuw vooruitgangsgeloof, want daarmee denken we na over een betere wereld. Laten we daar maar eens moeite voor doen. Wat verstaan we onder vooruitgang die we wél waarderen?

Stel, we kijken naar dit nummer: Melkquota afschaffen (p. 32)? Niet echt vooruitgang, vind ik. De revolutie in Egypte (p. 20)? Moeilijk in te schatten. De wolf terug in Nederland (p. 18)? Ja! En zonder honger naar vooruitgang zouden de studenten in *De Activist* (p 23, 31 en 37) met hun duurzame ontwerpen niet in de prijzen zijn gevallen. Begin ergens, en fantasieer gerust van de pagina's af.

Stilstaan bij vooruitgang vind ik prettig, want ik merk dat ik wel dege-lijk enthousiast ben over bepaalde verworvenheden. Zo ben ik bijvoorbeeld fan van vaccinaties, airbags, waterzuiveringsinstallaties en het internet. Die dingen gun ik iedereen. Dat lijstje kan veel langer, en is voor iedereen weer anders. Het is daarbij interessant om kijken wat jij, zelf, ziet als 'vooruitgang'. Wat staat er op jouw lijst?

Nu hoeft je uiteraard niet op vakantie om over vooruitgang te kunnen nadenken. Inspirerende media kunnen je heel goed helpen. Dagdromen is ook lekker en werkt prima – daar heb je zelfs helemaal niets voor nodig. Wat wel echt nodig is, is jezelf er niet schuldig over voelen. Met vooruitgang leuk vinden is niets mis. En met vakantie ook niet.

Annemarie Opmeer, hoofdredacteur

14

“Vooruitgang is niet hetzelfde als economische groei”

Historicus Rutger Bregman rekt af met de nostalgische verheerlijking van het verleden. “Het verleden is een bak ellende.” Hij pleit voor een nieuw vooruitgangsgeloof.

Groene Lente in Egypte

Door de Arabische Lente zijn maatschappelijke problemen in Egypte bespreekbaar geworden, ook milieuvervuiling. De milieubeweging groeit als kool.

20

28 Energieakkoord

Na maanden van moeizame onderhandeling in de SER ligt er een energieakkoord. Een ambitieus plan, roept de een. Drie keer nijs, zegt de ander. Wat staat er in?

23 De Activist

Slimme studenten

Op universiteiten en hogescholen werken studenten rustig, maar niet onopgemerkt aan slimme oplossingen voor een duurzame toekomst. Willem Kesteloo, Koen Hooning en Gijs Van Vrede bedachten het stroomraam, een normaal raam dat door een coating zonne-energie opwekt. Hanneke Godfroij bedacht de adaptatieve gevel, die, zoals wij een jas aan en uit doen, een luik open- en dichtmaakt om huizen te verwarmen of juist koel te houden. Erik Bozelie en Peter Bruins bedachten een simpele, goedkope radiator upgrade, waardoor verwarmen efficiënter en goedkoper wordt. Ze wonnen er nog prijzen mee ook. Pagina 23, 31 en 37.

Tekst Wendy Koops Beeld Dinand van der Wal

32 Melktsunami

Afschaffing van de melkquota in 2015 kan leiden tot de productie van nog eens 2 miljard liter melk. Dus ook meer mest en veevoer.

en verder

- 01 Inzoomen
- 06 Brieven
- 07 Onder Vuur, Commentaar
- 08 Uitgesproken: Vegetariërsbond
- 08 Stevenhagen
- 10 Kort Nederland
- 11 Bijlo
- 12 Kort Internationaal
- 18 Wolf in Nederland
- 24 Natuurles op Texel
- 27 Lowtech: watermolens
- 38 Publicaties
- 39 Media
- 40 Juridisch
- 41 Recept: zuurdesem
- 42 Doe het zelf: Zomercursus
- 43 Consument: Kassabon
- 44 Oproepen en agenda
- 45 Slobbe: Vlinder

Wil je iets kwijt? Schroom niet en schrijf ons. We houden ons het recht voor brieven te selecteren of in te korten. Reageren kan via e-mail: redactie@downtoearth-magazine.nl of per post: postbus 19199, 1000 GD Amsterdam.

Water

Weer hartelijk dank voor het mooie julinummer ‘Water is goud’. Ik woon aan een vergeten spoortalud verborgen in hartje Amsterdam. Begin jaren zeventig meerde hier een eerste pionier zijn woonscheepje af. Organisch groeide er een kleine leef-gemeenschap van ruim 30 woonboten. De geplante esdoorns, populieren, pruimen en vijg zijn inmiddels groot gegroeid. Deze kleine oase is een paar jaar geleden ontsloten met een brug naar het Oosterdokseiland. Nu is het een geliefde wandel- en fietsroute geworden. Op mijn stoep staat een oud wachtershuisje dat ik ooit ben tegen geko-men. Sinds kort zet ik hier iedere dag vers drinkwater in klaar voor passanten. In een daarbij liggend schriftje schrijven zij op hun beurt vaak leuke bevindingen. Zelf plak ik er soms ook wetenswaardheden in, zoals het interessante artikel van Harry Perrée over bedreigd drinkwater in de wereld. Het ‘heerlijk heldere’ water dat passanten in mijn PuP kunnen tappen is gratis, ik hoop dat dit nog lang zo mag blijven.

J.A., Amsterdam

Scooters

Deze maand heeft TNO nogmaals aan-getoond dat brommers en scooters uitzonderlijk vervuילend zijn. Daarbij komt dat ze zich dicht tussen fietsers en voetgangers begeven, die dus rechtstreeks alles mogen inademen. En het worden er steeds meer, al bij-na 1 miljoen. Als er dan ook één milieuprobleem is, waar ik mij als fietser elke dag aan erger, is dat het. Het begint al om 5 uur ’s ochtends als de verschillende krantenbrommers ons wakker knetteren. Het heeft geen zin scooters te verbie-den; er zijn gewoon mensen die zich zonder te bewegen willen verplaat-sen. En dat geeft ook niet, er is een prima geluid- en geurloos alternatief: de E-scooter. Niemand koopt vrijwillig een stinkend en knetterend apparaat, als er ook een stil en schoon alterna-tief is voor de zelfde prijs. Hier zit het probleem. De E-scooter is nog te duur. In China hebben ze in de steden de knetterbrommers gewoon verboden en rijdt alles elektrisch. Dat kan in NL niet, maar we kunnen wel door een lagere (of geen) belasting de E-scooter aantrekkelijk maken. Tegelijkertijd

moet de stink-scooter onaantrekke-lijk worden gemaakt door een forse milieuheffing (geen tientjes, maar honderden euro's). Net als dat met auto's allang gebeurt. In Arnhem geeft de gemeente flinke subsidie op een E-scooter, als tegelijkertijd een knetterbrommer wordt ingeleverd (en vernietigd). Dat zou landelijk ingevoerd mogen worden.

Discussieer mee op het web! Op de website kun je elk nummer op artikelen reageren. Zie: www.downtoearth-magazine.nl

Ik ben al mijn hele leven lid van Milieudefensie. Jullie zouden mij (en mij niet alleen) een heel groot plezier doen een lobby te beginnen om dit in Den Haag op de agenda te krijgen. En dan niet als negatieve actie tegen scooters, maar als positieve actie vóór E-scooters, zodat het leven op de fietspaden en in stadscentra aantrek-kelijker wordt.

Jaap Miltenburg, Arnhem

Oproep lezerspanel

Down to Earth zoekt mensen met een mening over... Down to Earth! Heb je altijd al willen meepraten over je favo-riete groene opinieblad? Dat kan nu! Down to Earth zoekt lezers die willen deelnemen aan ons lezerspanel, dat twee keer per jaar bijeenkomt op een centrale locatie, voor een inspirerende avond onder het genot van soep en/of broodjes. Doe mee, geef je op via redactie@milieudefensie.nl.

ADVERTENTIE

**ZORG VOOR MEER DUURZAME ENERGIE
WORD LID VAN DE WINDVOGEL**

**PROFITEER NU VAN 15% KORTING
OP AANKOOP VAN ZONNEPANELEN**

MEER INFORMATIE OP WWW.WINDVOGEL.NL

Onder Vuur

Milieudefensie versus RAI Vereniging

Het TNO testte zes snor- en bromfietsen en con-cludeerde: ze stoten meer schadelijke stoffen uit dan fabrikanten beloven. Staatssecretaris Mansveld concludeerde in haar brief aan de Tweede Kamer dat de over-schrijding vooral koolmonoxide en koolwaterstoffen betreft. De Fietzersbond, Natuur&Milieu, het Longfonds en Milieudefensie riepen om maatregelen: een verbod, of, in het geval van Milieu-defensie, snorfietsen van het fietspad af. Fabrikanten- en impor-teurskoepel RAI Vereniging vindt dat de discussie verkeerd gevoerd wordt. We spreken de Secretaris Gemotoriseerde Twee-wielers Gemma Warmerdam.

Wat vinden jullie van de uitkomsten van het TNO-rapport? Het is goed dat TNO dit onderzoekt. We hebben meegewerkt, en de scooters geleverd voor de tests. Het rapport was bedoeld om de milieugevolgen van opvoeren te onderzoeken. RAI Vereniging pleit al sinds 2002 voor strengere Europese emissie-eisen.

Wat vinden jullie van de mediastorm over brom- en snorfietsen? Frustrerend, want er wordt met feitelijke onjuistheden geschermd. Brommers en snorfietsen ‘fijnstofbommen’ noemen is onjuist. De afwijkingen in koolmonoxide en koolwaterstoffen overschrijden de normen niet. Het overgrote deel van het huidi-ge park heeft viertaktmotoren, die scheiden nagenoeg geen fijnstof uit. Er zijn verschillende begrenziingsmogelijkheden, sommige vervuilerder dan andere, maar ook die voldoen aan Europese uitstootnormen. De Nederlandse regering is echter medeverantwoordelijk voor Europese regelgeving waardoor tot 2018 nog nieuwe tweetaktbrom- en snorfietsen geproduceerd mogen worden. Bovendien komen er pas normen voor fijnstof in 2020. RAI Vereniging pleit voor betere maatregelen tegen oude vervuïlende types, voor goede controles en handhaving.

Wat had de milieubeweging beter kunnen doen? Als ze ons even hadden gebeld, hadden we gezamenlijk tot een strategie kunnen komen. We hadden heel goed samen kunnen optrekken om de tweetaktsnorfiets sneller van de weg te halen dan de wetgever wil. De discussie wordt nu vervuïld met argu-menten over verkeersveiligheid die ook niet op feiten berusten. Het effect: ‘de scooter’ krijgt de zwarte piet toegespeeld, inspe-lend op ergernis over opgevoerde scooters. Wij vinden ook dat mensen die hun scooter opvoeren hard moeten worden aan-gepakt. Maar met het vervoermiddel zelf is niks mis. De discussie hoe je groeiende mobiliteit op tweewielers verantwoord facili-teert in steden, wordt niet gevoerd.

Wat ziet de RAI Vereniging als een oplossing? Wij pleiten voor een sloopregeling voor tweetaktmotoren. Dan kun je mensen gelijk stimuleren elektrisch te gaan rijden.

Tekst: Annemarie Opmeer

Commentaar

Schaliegasdebat

De discussie over schaliegas in Nederland dreigt te polariseren, zo menen commentatoren. Daarbij vaak refererend aan de discussie over kernenergie in de jaren zeventig en tachtig toen voor- en tegenstan-ders van atoomenergie de samenleving in tweeën spleten. Ik zou zeg-gen, laten we hopen dat het maatschappelijk debat en verzet dezelfde intensiteit en omvang krijgen als destijds.

De discussie toen ging over meer dan kernenergie alleen. Over de vraag of grootschalige technologie wel wenselijk was, over de gevaren van een politiestaat en de (on)wenselijkheid om steeds meer aan de vrije markt over te laten. Eigenlijk ging het debat over de vraag in wat voor samenleving we wilden wonen.

Én over hoe je die samenleving kon bereiken. Niet door je neer te leggen bij besluiten van politieke elites. Wel door je te organiseren in lokale groepen en – als het moest – gezamenlijk over te gaan tot directe actie, zoals de blokkade van de kerncentrales in Borssele en Dodewaard. En door zelf alternatieven vorm te geven, decentraal en democratisch.

Deze werkwijze van de antikernenergiebeweging is daarna door tal-loze sociale bewegingen overgenomen. Directe actie en burgerlijke ongehoorzaamheid werden heel normaal. Zo normaal dat ook de bedarde en conservatieve bewoners van het Zuid-Engelse Balcombe onlangs massaal overgingen tot het blokkeren van de poorten van de schaliegasboorlocatie van het Britse bedrijf Cuadrilla in hun dorp, nadat er – naar verluidt – groen water uit hun kraan kwam en de herrie en stank van het aan- en afrijdende vrachtverkeer hen te veel werd.

Of de bewoners van beoogde boorlocaties in Nederland dat ook zullen doen, weten we nog niet. Momenteel is er – dankzij alerte inwoners van Bostel en ook Milieudefensie – in ons land een moratorium op proefboringen naar schaliegas van kracht. Totdat onderzoek, dat momenteel in opdracht van de regering wordt verricht, aantoont dat dit veilig kan. Negentig procent kans dat dit – omstreden – onderzoek zal zeggen dat dit kan. Dankzij de nieuwste technologieën... een argu-ment dat we kennen van de atoomdiscussie. Inmiddels weten we beter.

Natuurlijk, schaliegas is minder gevaarlijk dan atoomenergie. De wezenlijke vraag in dit debat is echter niet hoe gevaarlijk of onveilig schaliegaswinning is, maar of je in deze tijd nog wel moet investeren in de winning van nieuwe fossiele brandstoffen. Het antwoord is, uiteraard, nee. En daarom hoop ik dat de strijd rond schaliegas zelf-de omvang en intensiteit krijgt als het debat over kernenergie destijds. Het is immers geen debat over schaliegas alleen, maar over de vraag in wat voor samenleving je wilt wonen. Dat debat mag best, nee moet, fel en polariserend gevoerd worden.

Freek Kallenberg, redacteur

“Kweekvlees geeft een verkeerd signaal”

dat vindt Floris de Graad van de Vegetariërsbond. Tekst **Annemarie Opmeer**

Beeld **Wim Stevenhagen**

Een nogal droge hamburger die 250 duizend euro kostte, dat was het allereerste stukje kweekvlees ooit. De Nederlandse hoogleraar vasculaire fysiologie Mark Post van de Universiteit Maastricht is al jaren bezig in het laboratorium gekweekt vlees een realiteit te maken. De voorloper van dit onderzoek kreeg in het verleden al 2 miljoen subsidie van het Rijk, maar toen dat ophield, was er nog geen succes geboekt. Een anonieme gever, die in totaal 700 duizend euro doneerde, zorgde ervoor dat het onderzoek kon doorgaan. Inmiddels is bekend dat de gulle gever Google-oprichter Sergey Brin was. Dit is hoe de ‘Googleburger’ groeit: spierstamcellen van een koe worden in een schaalte met deels dierlijke voedingsstoffen en steunmateriaal opgekweekt tot spierdraadjes. Van die draadjes en een natuurlijke lijmstof werd een hamburger ‘gelijmd’. Die hamburger mist gevoel, maar ook vetcellen, want vet meekweken is nog niet goed mogelijk. De burger werd *live* gebakken in een beetje boter en olie, op een persconferentie in Londen. De smaakpapillen werden niet geweldig geprikkeld, dus, maar de hersencellen des te meer. Is de oplossing voor de

dieronterende bio-industrie nabij? Is dit hét vlees voor vegetariërs? Nee, zegt Floris de Graad, directeur van de Vegetariërsbond.

Waarom is de Vegetariërsbond geen fan van het kweekvlees?

“Allereerst blijft het vlees en er zijn meerdere redenen waarom mensen ervoor kiezen om geen vlees te eten. Dit kweekvlees neemt mogelijk een aantal van die redenen weg, zoals het dierenleed, maar zeker niet allemaal.”

Welke redenen bijvoorbeeld nog meer?

“Er zijn mensen die om spirituele of religieuze redenen geen vlees eten. Voor zulke mensen zal kweekvlees waarschijnlijk niet zomaar een alternatief zijn. En er zijn mensen die geen vlees eten omdat een vegetarisch dieet gezonder is. Vegetariërs leven gemiddeld acht jaar langer. Voor die beweegreden is kweekvlees geen oplossing.”

Maar dit vlees zou toch gemakkelijk gezonder gemaakt kunnen worden? Deze burger is al vetvrij.

“Ja, dat kan, maar dat is niet de intentie. De bedoeling is dat het reguliere vlees zo dicht mogelijk gaat benaderen, en dan heb

je dus ook dezelfde gezondheidseffecten als van gewoon vlees. Overigens vind ik de vrees dat laboratoriumvlees ongezonder zou zijn dan gewoon vlees omdat het voelt alsof er minder controle is, geen overtuigend argument. Als je kijkt naar het bizar hoge gebruik van antibiotica in de bio-industrie, dat in het vlees terecht komt, dan kan ik me niet voorstellen dat kweekvlees slechter wordt dan dat.”

Je zegt ‘mogelijk’ is kweekvlees een oplossing. Jullie zijn niet overtuigd?

“Het lijkt op het eerste gezicht vlees waarvan geen dierenleed te pas komt, maar er zijn uiteraard stamcellen nodig, en meer nog, de voeding van het kweekvlees is voornamelijk afkomstig van bloed. Dat moet toch weer van een dier afgetapt worden. Dan blijf je het probleem houden van de voerconversie – het omzetten van plantaardig eiwit in dierlijk eiwit – en de problemen die dat veroorzaakt, omdat het heel inefficiënt is. Bij Milieudefensie weten jullie als geen ander waar we het over hebben, met genetisch gemodificeerde soja, landgebruik, ontbossing. Een groot deel van de veestapel is bedoeld voor vleesconsumptie, dus als je, bijvoorbeeld, de varkensfok hiermee weg

zou kunnen krijgen, dan zou dat in kwantiteit een enorme vooruitgang zijn. Maar de tijdsspanne die hiervoor staat is zo’n dertig tot veertig jaar voor het grootschalig beschikbaar kan komen voor de consument. De problemen die de veehouderij op dit moment heeft, kunnen zo lang helemaal niet wachten. Er zijn veel betere alternatieven. Dit is niet de voor de hand liggende oplossing.”

Wat is wel de denkrichting?

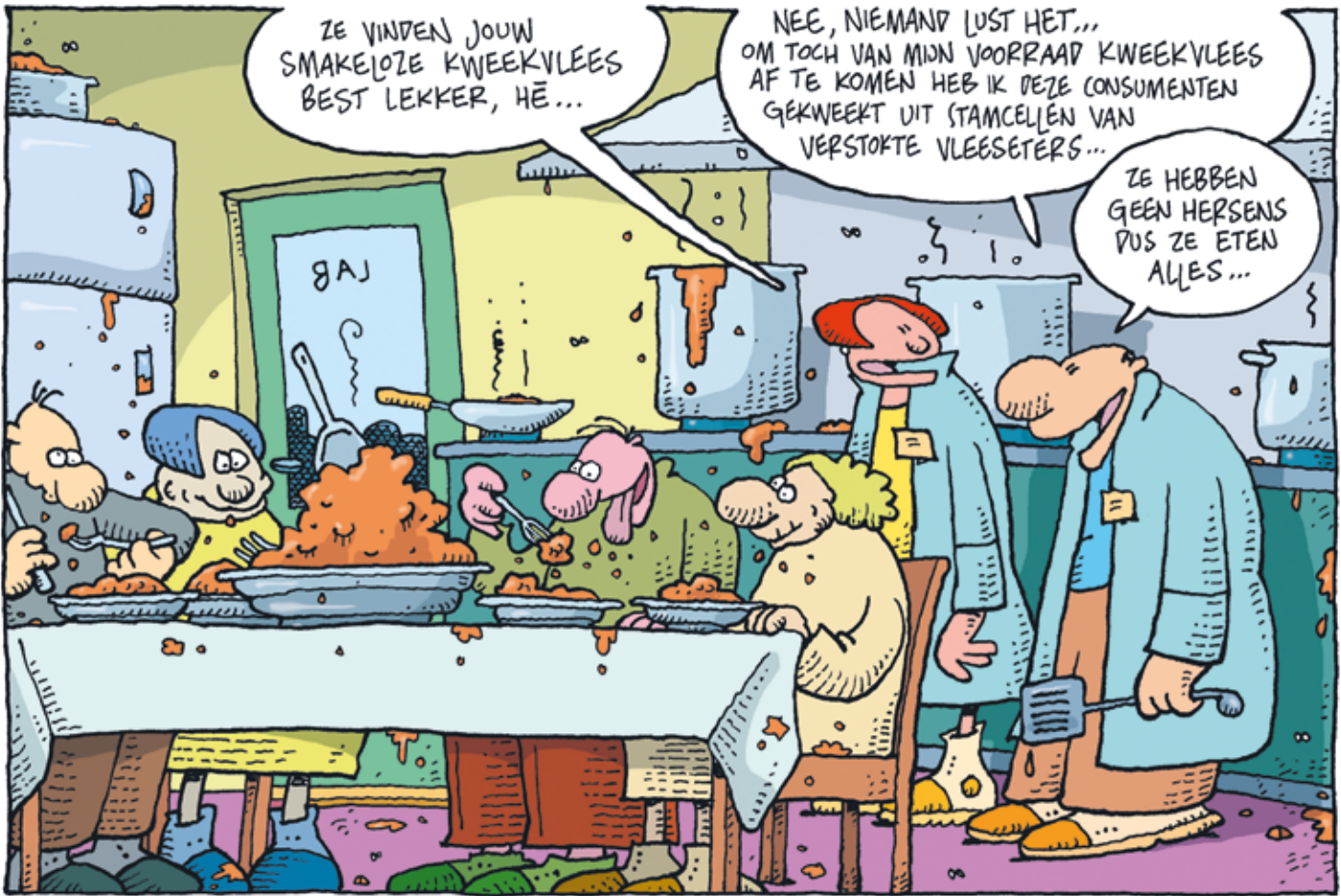
“De huidige ontwikkeling is steeds meer naar authentiek voedsel, en dat is dit niet.

Dat wil niet zeggen dat we een aversie hebben tegen nieuwe ontwikkelingen, het kan heel interessant zijn om experimentele richtingen te onderzoeken. Maar ik vraag me af welk probleem hier nu daadwerkelijk mee wordt opgelost. Gezondheid, voedselconversie, zelfs dierenwelzijn, het is allemaal nog de vraag. Qua smaak voldoet het niet, terwijl de nieuwe generatie plantaardige vleesvervangers heel goed zijn. En het kost een heleboel om te ontwikkelen. Dan kun je je geld beter aan iets anders besteden. Verminderen van de vleesconsumptie is echt veel gemakkelijker en effectiever.”

Is kweekvlees dan tenminste een goede manier om de discussie over vlees eten op gang te krijgen?

“Misschien, als er een serieuze discussie komt over dierenwelzijn, maar het kan ook het tegenovergestelde effect hebben. Als mensen denken dat er nu eindelijk zicht is op een oplossing, en dat daardoor wat spanning van de ketel is wat betreft de urgentie van de vleesproblematiek, dan geeft dit een verkeerd signaal.”

Discussieer mee op www.downtoearth-magazine.nl

“Het duurt dertig tot veertig jaar voor het grootschalig voor de consument beschikbaar is. De problemen die de veehouderij heeft, kunnen zo lang helemaal niet wachten.”

Jaknikkers van Shell in Arnhem en Woerden

Op 7 augustus werden in Park Sonsbeek in Arnhem en op het Exerцитieterrein in Woerden jaknikkers opgebouwd die de indruk wekten dat Shell naar olie ging boren. Met deze actie vroeg Greenpeace aandacht voor olieboringen op de Noordpool. “Mid-den in een mooi park vinden we boren naar olie belachelijk. Net zo belachelijk is boren op de Noordpool”, aldus Peter Paul Ekker, campagneleider klimaat en energie bij Greenpeace. Shell doet op de Noordpool op dit moment verkennend onderzoek om er volgend jaar booractiviteiten te beginnen. Vorig jaar wilde Shell ook al proefboringen doen in het gebied, maar toen moest

het bedrijf de plannen uitstellen vanwege de barre omstandig-heden op de Noordpool. Tegen de proefboringen is door milieu-organisaties, waaronder Greenpeace, bezwaar aangetekend bij de Amerikaanse rechter, maar deze heeft de bezwaren van milieu-organisaties onlangs afgewezen. In ons land eiste het Openbaar Ministerie deze maand 500 euro boete tegen de achttien actievoerders van Greenpeace die september vorig jaar 51 tankstations van Shell stillegden uit protest tegen de olieboringen Noordpool.

Banken en pensioenfondsen financieren landroof in Liberia

Grote Europese banken en pensioen-fondsen – waaronder Nederlandse – hebben in totaal meer dan 450 miljoen euro geïn-vesteerd in de palmoliegigant Sime Darby. Dit Maleisische bedrijf schendt in Liberia de nationale wetgeving, vernietigt het milieu en verdrijft kleine boeren van hun land ten behoeve van de aanleg van palmolie-plantages. Dit blijkt uit een rapport van economisch onderzoeksbureau Profundo in opdracht van Milieudefensie en haar

Europese koepelorganisatie Friends of the Earth en uit onderzoek van Friends of the Earth Liberia. Pensioenfonds Zorg en Welzijn (PfWZ) is de grootste Nederlandse financier van Sime Darby met 25 miljoen euro aan aandelen. Het ABP staat op de tweede plaats en bezit voor 13 miljoen euro aan aandelen in Sime Darby. ING heeft ruim 1 miljoen euro aan obligaties. Alle grote Nederlandse banken en pensi-

oenfondsen hebben beleid dat hen ver-plicht om nationale wetgeving en milieu-regels te respecteren. Toch hebben de door Profundo onderzochte financiers geen effectieve en verifieerbare maatregelen genomen om Sime Darby aan te spreken op de schending van milieuwetgeving en men-senrechten in Liberia. Milieudefensie roept Nederlandse financiële instellingen op dit alsnog te doen.

Verzet en zorgen om windmolens

Windenergie wil bijna iedereen, maar windmolens zijn aanmerkelijk minder populair. In Friesland strijdt sinds eind juni de actiegroep Don Quichotte, gesteund door de plaatselijke belangen in Hinde-loopen, Makkum en Stavoren, tegen de plannen voor een wind-molenpark in het IJsselmeer. “Watersporters zullen het IJsselmeer de rug toekeren als daar een groot windmolenpark verrijst. Voor wie wel blijft varen, stapelen de gevaren zich op”, zo meent Don Quichotte. De gemeente Schouwen-Duiveland is niet blij met de komst van een windmolenpark in zee binnen de 12-mijlszone voor de Kop van Schouwen. Het college denkt dat de komst van een windmolenpark

negatieve gevolgen heeft voor de kwaliteit van het “toeristisch product”. De Waddenvereniging maakt zich zorgen over de plannen voor extra windmolens aan de Groninger kust. De provincie Groningen wil de bestaande windmolenlocatie bij de Eemshaven uitbreiden, waardoor er straks een langere rij windmolens aan de kust staat. Bij de keuze voor deze locatie is volgens de Waddenvereniging niet gekeken naar de effecten op natuur en landschap. Gevreesd wordt dat de geplande windmolens buitenproportioneel en vooral onnodig veel schade zullen doen aan de natuur en het open land-schap van het waddengebied.

+++ Ongeveer **een derde van de fruittelers** gebruikt **verboden middelen** om fruitgewassen te beschermen tegen insecten en ziektes, blijkt uit jaarlijkse controle van de Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit +++ **De Rabobank weigert** geld te lenen aan bedrijven die te maken hebben met de **winning van schaliegas** +++ De gemeente **Deventer** wil 30 hectare aan velden op het platte-land met **zonnepanelen** realiseren +++ PBL: **Kappen bomen voor bio-energie** kan ervoor zorgen dat de uitstoot van CO₂ eerst vele jaren stijgt voordat deze daalt. Het kan wel honderd jaar duren voordat er sprake is van een vermindering +++

Foto: James Gathany

Tijgermug rukt op
De gevreesde Aziatische tijgermug wordt in ons land steeds vaker aangetroffen. Vrijwel altijd bij bandenbedrijven die gebruikte banden importeren uit tropische landen. Omdat het insect gevaarlijke ziekten, zoals knokkelkoorts, kan overbrengen is de Voedsel- en Warenautoriteit (NVWA) druk doende de beestjes te bestrijden, Deze zomer onder meer in Oss, Weert, Montfoort, Almere, Lelystad, Emmeloord en Hardenberg. De mug is oorspronkelijk afkomstig uit Zuidoost-Azië maar komt inmiddels ook voor in onder meer Zuid-Europa. Bij de in Nederland onderzochte exotische muggen zijn geen ziekteverwekkende virussen aangetroffen.

Monsanto zwicht voor Europees verzet gentech

Monsanto trekt zijn aanvragen in voor vergun-ningen voor nieuwe gentechgewassen in de EU. Het bedrijf krijgt in Europa te veel publieke weerstand, zo heeft de alom verguisde chemie-gigant in juli laten weten. Wel blijft Monsanto zaden verkopen voor een genetisch gemanipu-leerde maïssoort, het enige gentechgewas dat nog in Europa wordt verbouwd.

De vergunning van Monsanto voor de verkoop van deze maïssoort, MON810 genaamd, ver-loopt binnenkort. De veiligheid van het gewas moet opnieuw worden vastgesteld door de Europese Commissie. Volgens milieuorganisa-ties is dit dé kans om ook het laatste gentech-gewas van Monsanto van Europese bodem te weren. Op dit moment wordt MON810 alleen

in Spanje op aanzienlijke schaal verbouwd. Onlangs maakte Monsanto al duidelijk dat het stopt met de promotie van gentechgewassen in Europa. Ook het Duitse chemieconcern BASF ziet het niet meer zitten. In januari vorig jaar kondigde het bedrijf aan dat het stopt met zijn GMO-activiteiten in Europa.

... een verantwoorde BBQ-er

“Leo Spies...”
“Dag meneer Spies, Vincent Bijlo hier. Mag ik u iets vragen omtrent uw vanmorgen gepubliceerde brandbrief?”
“Jazeker.”
“U bent voorlichter van de Dienst Bbq-registratie en u luidt de noodklok.”
“Ja. De zomer is te goed geweest. En wat zie je altijd bij te goede zomers? Een enorme overschrijding van de maximale bbq-belasting per m² zoals vastgesteld in het in november 2004 op Corfu gesloten bbq-akkoord waarin alle lidstaten van de EU zich konden vinden. Die vastgestelde belasting is al aan de hoge kant, we moesten destijds rekening houden met de mediterrane landen waar men zo ongeveer alles op de bbq legt, tot omgelegde leden van rivaliserende mafiACLANS aan toe.”
“We hebben dus te veel ge-bbq-d.”
“Veel te veel. 7.348 keer per hoofd van de bevolking om precies te zijn en ook nog eens op veel te grote bbq’s. Hele wijken stonden op sommige avonden onder de rook, je zag geen hand voor ogen, waar-door het aantal aanrijdingen in die wijken navenant toenam en dan met name, het spijt me om te moeten zeggen, met name met elek-trische auto’s, omdat men die niet hoort aankomen. Het is werkelijk schandalig hoe sommige mannen bij mooi weer veranderen in primitieve beesten die in tuinen van rijtjeshuizen hoogoplaaiende testosterongedreven vuren stoken voor een paar hamburgers en

wat kippenpoten. Absurd!”
“U klinkt behoorlijk aangebrand.”
“Dit flauwe grapje valt me zeer van u tegen meneer Bijlo, ik ken u als een weldenkend mens met hart voor het milieu.”
“Dat ben ik ook, maar die paar mooie avonden...”
“U mag dit niet bagatelliseren. Het was te goed weer hoort u, te goed! Als mensen zo nodig moeten bbq-en moeten ze het binnen doen en ramen en deuren gesloten houden. Dan kunnen ze eens aan den lijve ondervinden wat ze anderen aandoen. Met houtskool ja, en foute aanmaakblokjes. Dat is ons advies. Binnen!”
“Alstublieft Meneer Spies, niet zo schreeuwen. U bent voorlichter van een officiële instantie.”
“Het is gewoon niet eerlijk.”
“Wat niet?”
“Dat al die mensen dag in dag uit burgers aten, spare ribs, spek-lappen, drumsticks, weetiknietwat, en dat ik de hele zomer heb moeten kauwen op die klotenbleekselderij en die wortels. De radijzen komen mijn neus uit, ik kan geen rauwe broccoli meer zien. Niet 1 keer heb ik kunnen bbq-en niet 1 keer.”
“U heeft het verkeerde beroep gekozen meneer Spies.”
“Ik had geen keus, ik moest deze baan aannemen van het UWV.”
“Wat bent u van huis uit?”
“Keurslager.”
Vincent Bijlo

Illustratie: Renée Gubbels

EUROPA

Roundup in urine van helft Europeanen

Stadsbewoners uit achttien Europese landen hebben hun urine laten testen op glyphosaat, beter bekend onder de merknaam Roundup van Monsanto. In het onderzoek in opdracht van Friends of the Earth en Milieudefensie werd bij 44 procent van de 182 stedelingen sporen van de onkruidverdelger gevonden. Onderzoeken naar de gezondheidseffecten van glyphosaat wijzen in de richting van hormonale verstoringen en mogelijke geboorteafwijkingen. Waar Roundup in de landbouw gebruikt wordt, heeft dat negatieve gevolgen voor de bodem- en waterkwaliteit en voor weidevogels, kikkers, padden en vissen.

“Het middel wordt veel te veel gebruikt”, stelt Adrian Bebb van Friends of the Earth. “En als we in Europa genetisch gemo-dificeerde gewassen gaan telen wordt dat alleen maar erger.” Omdat deze gewassen zo zijn aangepast dat ze zelf niet onder de onkruidverdelger hebben te lijden, verwachten milieu-activisten dat de teelt gepaard gaat met een flinke toename van Roundup als bestrijdingsmiddel. “Regeringen moeten het gebruik van glyphosaat aan banden leggen”, concludeert Bebb. Bron: Friends of the Earth Europe, Milieudefensie

VERENIGDE STATEN

Beleefde fietsactivisten in Seattle boeken succes

De Reasonably Polite Seattleites is een anonieme groep die zich inzet voor de veiligheid van fietsers in Seattle. Als guerrilla-actie plaatsten ze onlangs 's nachts reflecterende pilonnen langs fietsersstroken om fietsers beter te beschermen tegen automobilisten. Omdat ze een beleefde

actiegroep zijn, maakten ze de paaltjes vast op zo'n manier dat ze gemakkelijk te verwijderen waren, en stuurden ze er netjes een brief achteraan. De verkeers-ambtenaar van Seattle, Dongho Chang, deed vervolgens iets heel beleefds terug. Hij bedankte de actiegroep voor de

betrokkenheid, verontschuldigde zich dat de pilonnen toch verwijderd moesten worden en bood aan om ze terug te geven. Maar niet lang daarna liet hij ze weten dat Seattle de betreffende straat opnieuw ingericht heeft en, jawel, zelf pilonnen heeft geplaatst. Succes!

AFRIKA

‘Algenbiobrandstof niet geschikt voor ontwikkelingslanden’

Door de kritiek op palmolie en andere bronnen van biobrandstof die met boskap gepaard gaan, is biobrandstof op basis van algen voor onderzoekers steeds interessanter geworden. Een bak water met algen kun je overal neerzetten, ook in de woestijn, is het idee. Ontwikkelingslanden zouden zo met algenbiobrandstof hun economie een oppepper kunnen geven. Onderzoekers van de Japanse VN Universiteit bestrijden dit idee. Uit

hun studie blijkt dat ontwikkelingslanden nauwelijks de benodigde kennis en infrastructuur hebben om de algenindustrie te ontwikkelen: dit is tot nu toe vrijwel exclusief een zaak van Westerse onderzoekers en investeerders. “Afrikaanse landen moeten net als Brazilië, China en India flink investeren in onderwijs en trainingen”, concludeert een van de betrokken wetenschappers. Bron: Allafrika.com / SciDev.net

+++ **Canada:** Elsipogtog indianen protesteren tegen voorbereidingen schaliegas in New Brunswick +++ **Servië:** Slachtoffers aardverschuiving Kolubara bruinkoolmijn wachten nog op bescherming en compensatie +++ **Verenigd Koninkrijk:** Onderzoekers wekken met urine stroom op voor mobieltje – alleen is de accu nu nog zo groot als die voor een auto +++ **Australië:** United Church ‘eerste kerk ter wereld’ die beleggingen uit fossiele brandstoffen terugtrekt +++ **Australië:** Studenten milieunetwerk klimmen in machines en blokkeren houtkap Tasmanië +++ **Verenigde Staten:** Na Las Vegas haalt ook Los Angeles inwoners over om waterslurpende gazons te vervangen door beplanting die

India: Protesten tegen kerncentrales

De protesten tegen de bouw van twee nieuwe kerncentrale bij het plaatsje Kudankulam in de Indiase deelstaat Tamul Nadu duren al meer dan 700 dagen. In mei sloten honderden vrouwen en kinderen zich aan bij de hongerstaking van de People’s Movement Against Nuclear Energy (PMANE). Half juli hielden inwoners van het dorp Idinthakarai in Tamil Nadu een die-in: ze lagen voor dood op straat. Daarmee gaven ze aan wat de gevolgen zijn als er iets misgaat met de nieuwe kerncentrales in Tamil Nadu. Ondanks de protesten is de eerste van de twee nieuwe kerncentrales in werking gesteld. Een vertegenwoordiger van de activisten benadrukt dat de protesten doorgaan en gewelddoos blijven: “We geloven niet in geweld.” Bron: Indo Asian News Service; Times of India. Foto: R. Cherwink

JAPAN

Radioactief grondwater in zee

Sinds de nucleaire ramp in Fukushima stroomt dagelijks 300 duizend liter radioactief grondwater de oceaan in. Een afsluiting die het besmette grondwater bij Fukushima tegen zou moeten houden, vertoont gebreken. Het bedrijf Tokyo Electric Power (Tepco) is begonnen met het wegpompen van het radioactieve grondwater alvorens het de oceaan instroomt. Maar dit proces verloopt veel te langzaam: van de 300 ton

die in zee verdwijnt wordt slechts 13 ton weggepompt. Tepco verwacht dat het binnen afzienbare tijd in staat zal zijn 100 ton vervuild water per dag te pompen. De ontstane lekkages zijn een ramp voor het zeeleven, maar ook voor lokale visserijgemeenschappen. Op grote afstanden van Fukushima zijn vissen en andere zeedieren aangetroffen die radioactief besmet zijn.

VERENIGD KONINKRIJK

Vergoeding voor ongemak windmolens 5x hoger dan kerncentrale

De Britse regering wil aan dorpen rond de geplande Hinkley kerncentrale in Somerset duizend pond sterling per opgewekte megawatt gaan betalen. “Nieuw nucleair moet een centrale rol in onze energiestrategie hebben”, vindt de Britse minister van Energie. “We moeten de bijdragen van de gemeenschappen waar grote nieuwe projecten gevestigd worden erkennen. Dit plan past bij de schaal en levensduur van nieuwe kerncentrales.” Theo Simon van de Stop Hinkley campagne begrijpt dat lokale wethouders in de verleiding zijn het geld voor hun gemeenschap aan te nemen. “Er wordt nu over gepraat alsof het veel geld is,

maar dat is het niet. Je kunt dit geen compensatie noemen. Het is sociale omkoping”, vindt hij. Bedrijven die in windenergie op land investeren moeten het vijfvoudige aan lokale gemeenschappen betalen. “De overheid benadeelt zo wederom hernieuwbare energie en bevoordeelt kernenergie en gas”, stelt Vince Dale van groen energiebedrijf Ecotricity. “Kernenergie krijgt al voorrang bij de vergunningverlening en hoeft straks ook maar een fractie aan lokale gemeenschappen te betalen van wat windenergie al moet betalen.” Bron: The Guardian

beter bij het lokale woestijnklimaat past +++ **Brazilië:** 59 procent van alle petflessen gerecycled in 2012, een stijging van 12,6 procent ten opzichte van 2011 +++ **Peru:** Gratis zonnepanelen om armste gezinnen van elektriciteit te voorzien +++ **China:** Voortaan doodstraf ook mogelijk bij milieudelicten +++ (Bronnen: Halifax Media Co-op, Bankwatch, TreeHugger.com, the Guardian, The Examiner, Europese Ombudsman, Mondiaal Nieuws, IPS, Reuters)

“We moeten weer nadenken over een betere wereld”

Rutger Bregman maakt zich zorgen over onze obsessie met economische groei. Niet zozeer vanwege de milieuproblemen die het veroorzaakt, maar omdat het onze levens verschaalt. Hij pleit voor een nieuw vooruitgangsgeloof. Tekst **Freek Kallenberg** Beeld **Dinand van der Wal**

“Ik hoop dat je er wat mee kunt, ik praat soms nogal warrig”, zegt historicus en journalist Rutger Bregman ietwat verontschuldigend aan het einde van het gesprek. Warrig is niet het juiste woord, wel veel en het liefst over meerdere onderwerpen tegelijk. Over bijna alles heeft hij wel een mening of gedachte. Dat blijkt ook uit zijn columns en commentaren in *de Volkskrant* en zijn vorig jaar verschenen boek *Met de kennis van toen*. Van terrorisme tot de Arabisch Lente, van Geert Wilders tot homofobie, van Wikileaks tot Gaddafi, linkse hobby's, rechtse hobby's, je kunt het zo gek niet verzinnen of Bregman weet er, vaak op originele wijze, iets over te zeggen. Dit voorjaar lag er alweer een nieuw boek in de winkel, het ruim 400 pagina's tellende *De geschiedenis van de vooruitgang*. Hierin beschrijft hij met veel vaart, eruditie en humor de geschiedenis van de wereld, van oerknal tot nu. Moeiteloos schakelt hij tussen natuurkundige vindingen en archeologische ontdekkingen, tussen biologie en psychologie, filosofische denkers en actuele politieke debatten. Centrale vraag: waarom zijn we zo ontevreden terwijl we rijker zijn dan ooit? “Eigenlijk komt dit boek voort uit ergernis”, ligt Bregman toe in een bruin café in de Utrechtse binnenstad. “We leven in een tijdperk van nostalgie, het sentiment heerst dat vroeger alles beter was. Maar dat is aantoonbaar niet waar. Het verleden is één bak ellende. Er is geen enkele reden om nostalgisch te zijn.” Afrekenen met de nostalgische verheerlijking van het verleden had gekund in een boekje van honderd pagina's, maar al schrijvende bleek voor Bregman een 'debunk' van dit sentiment alleen niet genoeg. “Ik wilde ook begrijpen waar dat moderne onbehagen vandaan komt. Waarom zeggen we dat vroeger alles beter was? Dat is een veel interessantere vraag. En ja, dat is wat uit de hand gelopen.” Het boek laat zich lezen als één grote lofzang op de vooruitgang. Dankzij vrijhandel, arbeidsdeling en specialisatie is de mensheid door de eeuwen heen steeds gezonder

en welvarender geworden. Maar in plaats dat we daar met volle teugen van genieten, lopen we alleen maar te klagen. Waarom? “Omdat we vooruitgang gereduceerd hebben tot economische groei”, zegt Bregman. “Als het dan, zoals nu, even minder gaat, worden we ontevreden. Het enige dat we kunnen bedenken om dit chagrijn te boven te komen is... economische groei. Kijk naar Rutte en Samsom. Het land is in crisis, en wat zeggen ze: alsjeblieft burger, haal je geld van de bank en ga weer consumeren. Ik zeg niet dat economische groei niet goed is. Integendeel, het is in grote delen van de geschiedenis fantastisch geweest. Maar in een land dat al heel rijk, veilig en gezond is, en waar nu duidelijk is dat we dit decennium geen economische groei meer gaan kennen, moet je gaan nadenken over wat er nog meer is in het leven.” Dat gebeurt niet en dat stoort Bregman mateloos. “De huidige politiek is niet meer dan een reparatiebedrijf, zoals de Duitse filosoof Peter Sloterdijk zegt. Het is sleutelen en morrelen aan het heden, zonder idee welke richting het op moet. Dat kun je de →

“Het verleden is één bak ellende. Er is geen enkele reden om nostalgisch te zijn”

→ politiek verwijten. Maar het komt ook door het ontbreken van een intellectueel debat. Even gekscherend: het is toch te zot voor woorden dat ik als 25-jarige dit debat moet aanzwengelen? In de jaren 60 en 70 van de vorige eeuw had ik als broekie een plek tussen de intellectuelen moeten veroveren. Nu word ik overal uitgenodigd om mijn verhaal te vertellen. Dat komt mede doordat de huidige universiteit geen intellectuelen meer aflevert. Het is een fabriek geworden die productienormen moet halen, publicaties en diploma's. Voor debat is nauwelijks tijd meer. Ook op de universiteit is vooruitgang gereduceerd tot economische output."

Kapitalisme

Bregman kan zich er over opwinden, de verschraling van het onderwijs gaat hem aan het hart. Maar hij ziet op meer vlakken achteruitgang. "De obsessie met groei maakt onze levens schraler. Er is steeds minder ruimte voor *Bildung*, voor cultuur, filosofie, literatuur, geschiedenis. Omdat alle tijd economisch productief moet worden gemaakt, aangewend om de groei maar op pijl te houden. Cijfers van het Sociaal Cultureel Planbureau laten jaar na jaar zien dat mensen daardoor minder tijd besteden aan vrienden en familie, hobby's, sport, vrijwilligerswerk. Wel zijn er steeds meer mensen met een *burn out*, we hebben voortdurend stress." Maar, werp ik tegen, is dat niet inherent aan het kapitalisme, waar zijn boek naar eigen zeggen een lofzang op is? Het kapitalisme kan immers niet zonder groei. "Nou ja, kapitalisme is een ideaaltype", nuanceert Bregman. "Het bestaat nergens in pure vorm, afgezien van de hoofden van economen. Ik doel op vrijhandel, arbeidsdeling en specialisatie. Dat heeft ons zoveel welvaart gebracht, dat dreigen we wel eens te vergeten. Natuurlijk heb ik een dubbel verhaal, omdat ik ook wijs op de grenzen van de groei. Dan word je al snel als een milieuhippie gezien, maar mijn ideeën komen ergens anders vandaan." Toch gaan grote delen van zijn boek wel over milieuproblemen die de vooruitgang en eco-

nomische ontwikkeling met zich mee hebben gebracht. Zijn geloof in de zegeningen van de vooruitgang raakt hij hierdoor echter niet kwijt. Integendeel, hij vindt de neiging tot zwartkijker in de milieubeweging onzin. Bregman: "Neem zo'n Paul Gilding die in zijn boek *Helden uit Noodzaak* (zie boeken D2E #3, juni 2012, FK) schrijft dat toen hij zich echt realiseerde wat de klimaatcrisis voor gevolgen zou hebben, hij in huilen uitbarstte... Aandoenlijk hoor, maar van dat soort onheilvoorspellers moet ik niks hebben. Hun wetenschap is zo klaar als een klontje, hun profetieën zijn in steen gebeiteld, misschien kunnen we er door een revolutie nog iets aan veranderen, maar in principe gaan we ten onder. Ik heb dat wel eens 'apocalisme' genoemd, de verslaving aan ellende. Was de klimaatwetenschap maar zo eenduidig als deze doemdenkers ons voorspiegelen, dan zou het debat een stuk eenvoudiger zijn."

Groene Revolutie

Ook kan hij zich verbazen over de in zijn ogen veel te gemakzuchtige pleidooien voor biologische landbouw, *slowfood* en het idee je zelf je voedsel moet gaan verbouwen. "Prachtig hoor, ik ben er een groot voorstander van dat producten meer kwaliteit, vakmanschap en authenticiteit krijgen. Maar besef wel dat je dat kunt doen omdat je zo verschrikkelijk rijk bent, niet omdat je een moreel hoogstaand persoon bent. Want het is hartstikke duur en inefficiënt. Als jij bij de VN gaat pleiten om landbouw op grote schaal op deze wijze te organiseren is de consequentie dat er miljarden mensen sterven. Om de wereldbevolking te voeden, kun je niet zonder hyperefficiënte grootschalige landbouw." Maar de Groene Revolutie, die volgens hem

niet de erkenning krijgt die ze verdient, heeft toch ook desastreuze gevolgen? Gif in drinkwater, uitgeputte landbouwgronden, ontbossing door sojaplantages. "Ja, het beste is natuurlijk om geen vlees te eten", reageert hij. "Maar de Groene Revolutie heeft een miljard mensen van de hongerdood gered. Dan ben ik toch zo naïef om te zeggen, wat mooi." Mooi zijn in zijn ogen ook windmolens. "Ik begrijp niet dat mensen dat landschapsvervuiling vinden. Ik zou er zo een naast mijn huis willen." Ze maken wel herrie, waarschuw ik hem. "O ja, nou ietsje verderop dan. Intuïtief denk ik overigens dat zonne-energie verreweg de beste oplossing is. De vraag is of het snel genoeg gaat. Het zou mooi zijn als er een project komt vergelijkbaar met die voor de bouw van de Apollo-raket of het onderzoek naar het Higgs-deeltje. Dat je zegt: wetenschappers aller landen, ga nu helemaal knallen op zonne-energie."

Idealen

Het is duidelijk, Bregman gelooft heilig in de vooruitgang, menselijk vernuft en de wonderen der techniek. Toch denkt hij niet dat technologie alleen onze huidige problemen op gaat lossen. Daarvoor is een omvattender maatschappelijke verandering noodzakelijk. Maar, zo constateert Bregman tot zijn ongenoegen, de intellectuele traditie om na te denken over maatschappijverandering – die altijd onderdeel uitmaakte van de vooruitgangsgedachte – lijkt verdwenen. "Talloze denkers, van links tot rechts, hebben de laatste decennia zowel ideologieën als het utopisch denken doodverklaard. Het zou leiden tot geweld, of zelfs genocide. Mensen met idealen kunnen de werkelijkheid niet accepteren en zullen hun idealen

daarom opdringen aan de werkelijkheid. Dat zag je in communisme en kreeg in het fascisme, angstaanjagende trekjes. Historisch gezien heeft deze denkrichting dus niet de juiste papieren. Maar het probleem is dat men daardoor ook is gestopt met het nadenken over een andere, betere wereld. En nu de crisis is uitgebroken, en er in Europa een groot democratisch deficit is, waardoor de technocraten regeren, blijkt dat deze denkers niet alleen hun idealen maar ook hun intellectuele gereedschap kwijt zijn geraakt. Er is zoveel achterstallig werk te doen." Bregman roept ons op wel weer na te denken over een andere wereld. Hij wijst daarvoor op een andere traditie in het utopisch denken, die hij situeert in de joodse traditie en bijvoorbeeld ook bij de 19de eeuwse Franse utopist Charles Fourier. "Deze denkers hadden een idealistische voorstelling

van een andere, betere maatschappij, maar beseften dat deze niet direct grootschalig in de praktijk gebracht kan worden. Het was eerder iets om naartoe te modderen. Politiek is voortdurend schipperen, een kruisbestuiving tussen je idealen en de bestaande werkelijkheid. Maar je moet wel idealen hebben, een beeld van waar je naartoe wil."

Minder werken

Dit ontbrak volgens Bregman aan Occupy. "Deze protesten deden me denken aan een grote stille tocht, het werd voornamelijk gedragen door emotie. Dat is mooi, daar ga je niet schamper over doen, maar het was niet institutioneel verankerd. Het had ook geen richting. Ze wilden niets met macht te maken hebben, zich niet in instituties begeven. Dat kan en past voor een deel wel binnen de utopische traditie die ik bedoel. Je hebt immers geen blauwdruk hoe het wel

moet, maar zegt in de eerste plaats nee tegen het onrecht, om een soort ruimte te scheppen en niet gelijk te zeggen wat er voor in de plaats komt. Maar als je, zoals Occupy, alleen maar nee blijft zeggen, geef je het politieke reparatiebedrijf de kans om te zeggen: leuk wat jullie doen, nog veel plezier in je tentje. Ondertussen gaan ze vrolijk door met waar ze al mee bezig zijn en verandert er niks." Toch hoeft het utopisch denken volgens Bregman geen volledig nieuw economisch bestel te ontwikkelen – volgens hem is het kapitalisme, mits veel strakker beteugeld, immers goed genoeg. Wel moet het ons afhelpen van de obsessie met economische groei. In zijn boek zegt hij dat we weer zouden moeten luisteren naar de dominees en priesters die ons al eeuwen vertellen dat het echte geluk ligt in het onbetaalbare, in het postmaterialistische. "Ja, hier zie ik echt kansen. Als historicus waag ik me niet aan voorspellingen, maar ik proef wel dat we nu in een tijdperk zitten waarin rijke landen zich het kunnen permitteren om kwantiteit in kwaliteit om te zetten. Als je rijk bent kun je het je veroorloven om minder te gaan werken. Dat is de afgelopen vijftig jaar ook gebeurd. Momenteel worden we echter gedwongen juist weer meer te gaan werken. Waarom? Uit enquêtes blijkt dat mensen graag minder werken en bereid zijn daar loon voor in te leveren. De politieke opdracht is uit te zoeken hoe je mensen die kans kunt geven. Hoe kunnen we die kant van de economie waar geen geld in omgaat, waarin we voor elkaar zorgen, onderwijs volgen, vrijwilligerswerk doen, dus waar niet geld maar tijd het schaarse goed is, groter maken? Dan moet je mensen wel een bestaanszekerheid bieden en een basisinkomen hierbij kan helpen, maar wellicht zijn er andere oplossingen denkbaar. In de vorige crisisperiode van de jaren '80 zijn hiervoor talloze plannen bedacht. Omdat de crisis toen niet lang genoeg duurde, zijn ze in de vergetelheid geraakt, het is goed die weer op de duiken. Wellicht dat de crisis nu lang genoeg duurt om wel deze omwenteling wel te maken." □

Rutger Bregman is een van de sprekers op de Milieudefensiedag over duurzame economie op 28 september in Utrecht. Zie voor meer informatie pag. 44.

“We hebben vooruitgang gereduceerd tot economische groei”

Wennen aan de wolf

Met de aangereden wolf in Luttelgeest werd het even heel duidelijk: de wolf komt terug. Nee, ís terug. We kunnen er maar beter aan wennen. Maar dan moeten we hem eerst beter leren kennen.

Tekst **Marten van Dijk** Beeld **Gemeente Noordoostpolder**

De ontvangstruimte van het bezoekerscentrum van Natuurmonumenten in Naarden puilt uit van de journalisten, cameraploegen en radioverslaggevers. Ze komen verslag doen van de onthulling van de resultaten van het onderzoek naar de zomerhype van 2013: ‘de wolf van Luttelgeest’. Achter een tafel zitten vertegenwoordigers van de verschillende instanties en organisaties die zich de afgelopen maand hebben beziggehouden met het dier, dat dood werd gevonden langs de kant van een weg in het oosten van de Noordoostpolder. Ze tonen beelden en geven uitleg over het pathologisch onderzoek, analyses van gevonden uitwerpselen en bevindingen over de herkomst. De nuchtere conclusie: het is een raszuivere wolf, die weleens helemaal vanuit Oost-Europa hier naartoe kan zijn komen lopen. De wolf is terug in Nederland. Zijn we daar klaar voor? Volgens Leo Linnartz, de spreekbuis voor Wolven in Nederland, hebben we

niet veel te kiezen. “De vraag is niet óf een wolf naar Nederland komt, maar wanneer de volgende. Er is hier ruimte voor een top-predator, en als de wólf er klaar voor is, vestigt hij zich definitief.”

Sprookjes

Voor wolveninnederland.nl, een samenwerkingsverband tussen ondermeer ARK Natuurontwikkeling en Natuurmonumenten, was het geen verrassing. De website bericht al jaren over de opkomst van de wolf. “Het is belangrijk dat mensen die er straks mee te maken krijgen zich op feiten baseren en niet op fabels, en dat ze weten wat het voor hen betekent dat de wolf zijn leefgebied met hun deelt”, motiveert eco-loog en wolvenkenner Michiel van der Weide van Natuurmonumenten het initiatief. “Veel mensen kennen de wolf alleen uit sprookjes.” Misschien wel daarom werd hier en daar vol ongeloof op de vondst van de dode wolf gereageerd, en zorgde het verhaal voor veel

opwinding in de media. Zo werd uitgebreid gesproken over de theorie van Evert Menkveld, secretaris van Faunabeheer Flevoland. Poolse seizoensarbeiders die in de polder werken, zouden het dode dier hebben meegenomen uit hun thuisland en in de berm van de weg hebben neergelegd als grap. Maar anders dan bij andere ‘zomerdieren’ die de media dagenlang in hun greep hielden – de ‘poema’ op de Veluwe (uit de kluiten gewassen poes), de ‘anaconda’ die door Asperen kronkelde (een inheemse ringslang) en een krokodil in een vijver in Arnhem (opgezet) – ging het dit keer dus echt om een spijkerharde primeur.

“Er zijn geen aanwijzingen op het lichaam gevonden die er op wijzen dat het is vervoerd. Het dier is niet diepgevroren geweest en het bloed was vers. Het is misschien een eind lopen voor een wolf uit de Karpaten, maar het is met de auto ook gewoon twee dagen rijden, hoor.”

Zwerftocht

Dat een wolf lange afstanden kan afleggen, bewijst ‘Alan’. “Een jonge wolf die een zender om had gekregen, zodat al zijn bewegingen konden worden gevolgd.” Een zigzag-gende lijn op een kaart achter Linnartz laat de route die Alan liep tijdens zijn zwerftocht zien: van het zuidoosten van Duitsland, dwars door Polen, naar Wit-Rusland. “Als de

wolf deze afstand had afgelegd in tegenover-gestelde richting, was hij in Nederland terecht gekomen.”

Na een periode van uitroeijing die duurde van de Middeleeuwen tot in de negentiende eeuw, is de wolf bezig met een indrukwekkende herkolonisatie van grote delen van Europa. Een grafiekje achter de sprekers laat zien hoe het aantal roedels in Duitsland spectaculair toeneemt sinds de herintrede van het roofdier in dat land in 2000. Ook in andere landen – Polen, Italië, Spanje, Frankrijk en Zweden – groeit het aantal. Van der Weide: “Waarom zou er nou niet eens een wolf naar Nederland komen lopen? Het is een optimistisch dier, dat op zoek gaat naar zijn kansen.”

Afschieten

Toch wordt niet iedereen blij bij de gedachte dat wolven hier hun kansen zoeken. Tweede Kamerlid Johan Houwers van de VVD (inmiddels opgestapt) liet een week na de vondst al weten dat hij vond dat serieus moet worden overwogen wolven af te schieten. “Hoe zit het straks met de volksgezondheid en de

veerkeersveiligheid?”, vroeg hij zich af tegenover het ANP.

Geert Groot Bruinderink, onderzoeker van Alterra, denkt dat het zo’n vaart niet loopt. “De eerste wolf is nu een feit, maar het zal nog wel even duren voor hier hele roedels leven. En kennelijk heeft deze wolf zover Nederland in kunnen komen en een tijdje rondgelopen, zonder dat een boer heeft gemeld dat één van zijn schapen is vermist of gedood.”

Mocht het toch zo ver komen dat een wolf in Nederland problemen veroorzaakt, dan is afschot niet de oplossing. “Afschieten van wolven is gewoon strafbaar, het is een internationaal beschermd dier. Het is aan de wolf om te bepalen waar hij wil leven”, meent Linnartz. “We moeten de wolf de ruimte geven, ons er niet tegen verzetten, maar ons voorbereiden. We hoeven in de moderne tijd echt niet bang te zijn voor wolven.”

Wolvenplan

Deze en andere bevindingen zullen te lezen zijn in het ‘wolvenplan’, dat de instanties die vandaag aan tafel zitten in voorbereiding

hebben. Daarin geven ze hun opdrachtgevers - het Ministerie van Economische Zaken, het Interprovinciaal Overleg en het Faunafonds - adviezen over wet en regelgeving, communicatie en schadepreventie. Ook boeren en landbouworganisaties zijn nauw betrokken bij het plan, dat er naar zal streven mens en wolf vreedzaam te laten samenleven. Volgens Linnartz kunnen we daarbij veel leren van onze burens. “Schapen en ander vee kun je effectief beschermen, zo blijkt al in Duitsland waar ze ook hebben moeten wennen aan de komst van de wolf.” Bijvoorbeeld door kuddewaakhonden in te zetten of schrikdraad op te hangen. “Wel laag bij de grond, anders kruipt hij er onder door.”

In de tussentijd waait de hype weer over, en gaan we over tot de orde van de dag. Waar de wolf nu ook echt weer bijhoort. □

www.wolfinnederland.nl

“Het is belangrijk dat mensen die met de wolf te maken krijgen zich op feiten baseren en niet op fabels”

Michiel van der Weide, Natuurmonumenten

Milieubeweging in een revolutie

Sinds de val van Mubarak is het onrustig in Egypte. Niemand laat zich meer het zwijgen opleggen en men gaat massaal de straat op. In die explosieve sfeer groeit de milieubeweging als kool. Tekst John Stoker

Beeld Sarah Rifaat, Ahmed Selweq en John Stoker

In Re-use, een studentikoos koffiehuis in Nasr-city, Caïro, waan je je in de jaren zestig van de vorige eeuw. De klanken van The Doors, The Beatles en zo af en toe een moderne Egyptische variant vullen de ruimte. Engelstalige literatuur en Arabische poëzie puilen uit Bordeauxrode boekenkasten. En aan het ene bomvolle tafeltje flirten studenten buitengewoon omzichtig, aan de anderen voeren ze, als eens rebelerende babyboomers, felle discussies over wat de revolutie had moeten voortbrengen. Evenzo uiten ze hun verontwaardiging over de bekrompenheid van autoritaire ouderen, en verklaren bereid te zijn zich daartegen te verzetten. Die strijdbaarheid is ook Amena Sharaf (19), rechtenstudente en activiste van de internationale milieuorganisatie 350.org, niet vreemd. Ze demonstreerde twee jaar geleden met honderdduizenden anderen in de straten van Caïro: de revolutie die de val van dictator Hosni Mubarak inleidde.

Klimaatconferentie

Afgelopen jaar deed zich voor haar opnieuw een situatie voor, op iets kleinere schaal, die vroeg om een passende respons. Het was op de Doha klimaatconferentie, tijdens een bijeenkomst tussen veertig Arabische

milieuactivisten en de Egyptische delegatie. Daar eiste een onderhandelaar van de milieuvrijheid dat ze met volledig uitgewerkte oplossingen moesten komen of anders moesten zwijgen. Amena vond dit absurd: “Ik stond op en benadrukte dat het de taak van de overheid is om klimaatplannen te presenteren die uitgewerkt zijn tot ver achter de komma, de taak van de milieubeweging is om die te beoordelen.” Haar vriendin Mariam Allam (19), studente politieke wetenschappen en Arab Youth Climate Movement activiste, beaamt dit. “Maar onze oplossingen hadden zij sowieso niet zomaar omarmd”, aldus Mariam. Ze nipt aan een glas warme thee, recht haar hoofddoekje en verklaart: “Hun *mindset* moet eerst veranderen. Ze denken nog te leven in de tijd van Mubarak waarin de overheid dicteert, de rest luistert en kritiek verboden is. Alsof de revolutie nooit heeft plaatsgevonden. Ze accepteren geen antwoorden die van onderaf komen. Bovendien zijn de delegatieleden, zoals zovele ouderen, zo passief. En ze focussen zich slechts op nationale belangen. Wij jongeren – zestig procent van de Egyptenaren is onder de dertig – verwachten daarentegen oplossingen voor het klimaatprobleem, wij zijn activistisch en hebben een mondiale oriëntatie.” Daarvan is de Arab Youth Climate Movement

(AYCM) het resultaat. De beweging die in september 2012 is opgericht heeft activisten in bijna alle Arabisch sprekende landen, van Marokko tot Soedan, van Irak tot Oman. Het idee voor een pan-Arabische samenwerking werd geopperd door de Libanese milieuorganisatie IndyAct en al snel omarmd door de grassroots beweging 350.org, Climate Action Network en Demena (een klimaatdiscussieplatform van jongeren uit Egypte, Jordanië en Denemarken).

Moeilijke tijd

Een van de grote inspiratiebronnen van Mariam en Amena is Sarah Rifaat (28); ze adviseert de AYCM en coördineert voor 350.org de Arabische wereld. Sarah beschrijft de volgende dag in Cilantro, een hip eetcafé in Giza, Caïro, hoe de milieubeweging is ontstaan. “In de tien jaar voor de val van Mubarak, toen je nog niet kon spreken van een beweging, ontplooiden een aantal groepen en individuen al wel milieu-initiatieven. NGO’s deden goed werk op grassrootsniveau. Biologen en kunstenaars hadden zich al ingezet voor milieuproblemen voordat ik mij bewust werd van het bestaan daarvan. En destijds waren milieukwesties even omstreken als welk ander onderwerp dan ook. Zo koos het regime in haar landbouwbeleid voor groot-

schalige projecten, waarvan vooral een kleine groep individuen in de kring van Mubarak profiteerden. Het koos niet voor lokale duurzame landbouw. Maar mensen mobiliseren en protesteren was verboden. Het was een moeilijke tijd. We hoopten dat met de revolutie een einde zou komen aan een verschrikkelijk milieubeleid.” Na de omwenteling explodeerde het aantal nieuwe milieu-initiatieven, zegt Sarah. “Mensen kwamen samen; ze herkenden ver-

banden tussen milieu, mensenrechten en sociale rechtvaardigheid. Zo ontmoette ik recentelijk een groep advocaten die achtergestelde groepen helpt wanneer die de dupe zijn van ernstige milieuschendingen.”

Groei

Internet en Facebook verbindt al die individuen in een beweging; en die groeit als kool. Bij elke nieuwe actie sluiten meer mensen zich aan, zegt Sarah. Tijdens de laatste inter-

ationale dag voor klimaatactie kon 350.org putten uit duizend tot vijftienhonderd vrijwilligers. Ze hebben nu groepen in Caïro, Alexandrië en El-Mansoera. In andere steden geven ze binnenkort workshops. De AYCM kreeg in Egypte ook steun van Westerse ambassades. Vooral de Duitsers zijn behulpzaam. Ambasademedewerkers helpen de activisten bij de capaciteitsopbouw. Ze leren hen bijvoorbeeld hoe milieubeleidsprocessen werken. Sarah: “Egypte heeft, zo schat ik in, Libanon voorbijgestreefd als land met de meest actieve milieubeweging in de Arabische wereld.” Maar in de hele regio manifesteren milieuactivisten zich meer en meer. Sarah: “Zo zetten ze in Sudan een energiebesparingscampagne op; in Bahrein brengen ze de gevolgen van klimaatverandering in beeld; in elk Arabisch land brengen ze de klimaatmitigatie- en adaptatiemaatregelen van hun overheid in kaart. Met de AYCM verbinden we dus al deze groepen, zodat ze van elkaar kunnen leren.” Eetcafé Cilantro is populair. Jasje, dasje, young urban professionals en kantoorklerken komen en gaan. De creatieve types met →

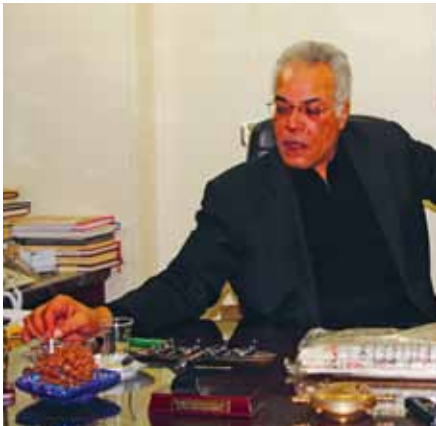

Boven: De Cairo Cyclist Club fietste van Cairo naar de grote piramiden. Onderweg informeerden ze de bevolking over de noodzaak van klimaatactie.

Links: In september 2011 demonstreerden circa 600 activisten in de straten van Caïro voor schone energie en -transport. Het loodgehalte in de straten is de hoogste in de wereld. Voertuigen rijden nog altijd op loodhoudende benzine.

“We hoopten dat met de revolutie een einde zou komen aan het verschrikkelijke milieubeleid van Mubarak” Sarah Rifaat, activiste

Van links naar rechts: Mariam Allam & Amena Sharaf, Sarah Rifaat, Mohamed Awad

→ hun Apple laptops, koffie en taart, neigen iets langer te blijven. Sarah stamt, zoals meer activisten, uit een upper class familie: haar opa was diplomaat, Mariams en Amena's ouders zijn hoogleraren. Is de milieubeweging een elitair clubje? Sarah: "Wellicht op regionaal niveau. Maar de grassroots activisten komen uit alle lagen van de bevolking. Daaronder zijn veel jonge mannen, maar het zijn vooral jonge vrouwen die de opstap maken naar leidinggevende functies. Vrouwen zijn meer gecommitteerd, beheersen het onderwerp sneller dan mannen. *It's nice. I like it.*"

Schaliegas

Een greep uit de vele milieukwesties die Egypte vroeg of laat moet oplossen: de Nijl-delta zinkt, de zeespiegel stijgt waardoor landbouwgronden in de overbevolkte delta verzilten en verdwijnen; wanneer Sudan en Ethiopië hun megadammen in de Nijl bouwen, dreigen er watertekorten in Egypte; door ernstige luchtvervuiling – het loodgehalte in de straten van Cairo is de hoogste van de wereld – overlijden mensen veel te vroeg. "Zolang ze zelf niet direct getroffen worden, is milieudegradatie voor het gros van de Egyptenaren geen issue om wakker van te liggen", zegt Sarah. "Ze worden nu volledig in beslag genomen door de politieke- en economische crisis. Dus we moeten onze acties zorgvuldig kiezen." Een van de kwesties die 350.org oppakt,

samen met een andere organisatie, is schaliegaswinning. Sarah: "De aanleiding daarvoor was een aankondiging van Shell om schaliegas te winnen in Egypte's Westelijke woestijn. De eerste proefboringen hadden al plaatsgevonden." Bovendien deed zich in zuid-Egypte een incident voor. Nadat DanaGas, een maatschappij uit de Verenigde Arabische Emiraten, in Fares proefboringen naar schaliegas had uitgevoerd, stroomde uit de boorgaten grote hoeveelheden water dat verontreinigd zou zijn met frackingchemicaliën. "De stad stond blank, het water stroomde de huizen in en de frackingchemicaliën in het water zouden er de oorzaak van zijn dat planten ter plekke verpieterden."

Politiek

De milieubeweging zou zich kunnen liëren aan een politieke partij, om zo het milieu hoger op de politieke agenda te krijgen. Sarah is daar op tegen. "Wij willen dat alle partijen het milieu omarmen." Toch bestaat er al vele jaren een groene partij in Egypte. De leider van de Egyptian Green Party is Mohamed Awad (57). Hij is voor deze partij senator in de Eerste Kamer, of eigenlijk oud-senator, sinds het leger na de recente coup het Hogerhuis ontbond. Awad vertelt in zijn sobere kantoor in het centrum van Caïro dat de partij in 1987, na de kernramp in Tsjernobyl, voor het eerst bijeenkwam en dat de Groenen hun ups en downs hebben gekend. Nu zijn ze een margi-

nale partij met 6 duizend leden, die onvoldoende kapitaal heeft om een campagne in de volgende verkiezingen te voeren. Awad: "De strategie is nu gericht op politiek-overleven. We moeten een restzetel bemachtigen. Daarvoor moeten we in de gunst komen van alle politieke blokken, van socialisten en liberalen, van salafisten en moslimbroederschap. Met alle partijen heb ik goede banden. Dus ik ben optimistisch. Daarna is het onze taak om het grote publiek te bereiken. Dat is lastig genoeg. Het milieu is voor grote delen van de bevolking in onzekere tijden als deze, een onbelangrijk onderwerp. Dus wij moeten aansluiten bij hun noden; het niet hebben over de intrinsieke waarde van de natuur maar waar milieuproblemen zich voordoen spreken over werkzekerheid, inkomen en gezondheid." De recente staatsgreep heeft geen invloed op die strategie, zolang het leger maar zijn woord nakomt en verkiezingen uitschrijft, zegt Awad. Anders ligt dat voor de milieubeweging. Sarah Rifaat: "Enkele campagnes die we net wilden lanceren, gaan voorlopig de ijskast in: een petitie gericht aan de oude machthebbers tegen de winning van schaliegas en een campagne tegen een besluit van de voorgaande regering om kolen te importeren. We willen nu eerst zien wat de machtswisseling betekent voor het milieubeleid. Afhankelijk daarvan bepalen we onze volgende zet." □

“Het milieu is voor grote delen van de bevolking in onzekere tijden als deze een onbelangrijk onderwerp” Mohamed Awad, leider van de Groene Partij

Willem Kesteloo (25, interview), Koen Hooning (25), Gijs Van Vrede (24), studenten Technische Natuurkunde, Delft
Bedachten: Het stroomraam
Wonnen: CleanTechChallenge à 3 duizend euro en Global CleanTechChallenge à 10 duizend pond

Hoe werkt het? "Het is een raam dat stroom opwekt doordat er een luminescente coating op is aangebracht. Dat materiaal absorbeert een deel van het zonlicht wat als nieuw licht wordt uitgezonden. Het blijft gevangen in het glas – net als bij glasvezelkabel – en wordt naar de zijkant van het raam gestuurd, waar een strip met zonnecellen zit. Die strip is ontworpen om efficiënt te werken op die golflengte. Anders dan bij zonnepanelen hoeft je in dit systeem eigenlijk maar één golflengte om te zetten. Daarmee is het een stuk efficiënter en economisch rendabeler. Iedereen is nu eigenlijk bezig met de vraag: hoe zet je zoveel mogelijk zonlicht om in energie?"
Wat zijn de toepassingen? "Voor de CleanTechChallenge hebben we ons gefocust op kantoorpanden, zowel nieuwbouw als renovatie. Die ramen hebben nu al vaak een laagje waardoor minder licht binnenkomt. Je wekt dus je eigen elektriciteit op, zonder de esthetiek van het gebouw te beïnvloeden."
Hoe verder? "Het einddoel van ons project is het maken van een prototype dat inderdaad werkt zoals wij denken. Mocht dat lukken, dan willen we ook een productiebedrijf opzetten."
Beweegreden? "Technisch gezien zijn er veel mogelijkheden om een duurzame transitie te realiseren, maar er is weinig interactie met de markt. Wij denken dat duurzame innovatie compromisloos moet zijn. Het zonnepaneel is een goede uitvinding, maar niet zo mooi. Wij dachten: een raam heb je toch nodig, dan heeft het misschien meer kans van slagen."

“Duurzame innovatie moet compromisloos zijn”

Mens, milieu en meeuwenmest op Texel

We maken deel uit van de natuur en we drukken er een stempel op, daar kunnen we niets aan doen. Of toch? Hoe ver gaan we, hoe ver moeten we gaan? Op botanisch veldcollege op Texel.

Tekst en beeld **Liesbeth Sluiter**

We staan op de zuidpunt van Texel, op de stuifdijk die eilanders in de negentiende eeuw aanlegden langs de Mokbaai om een halt toe te roepen aan het zand dat aanwaaide vanaf de

Hors en het binnENZEETJE dreigde te verstikken. Later ging de ligplaats voor vissers toch verloren, door aanslibbing vanuit het Marsdiep. Nu lopen honderden vogels te pikken in de wadvlakte die bij eb tevoorschijn komt.

Net als het landschap verandert ook de plantenwereld hier voortdurend. De zuidelijke duinaangroei genereerde eind twintigste eeuw een aanzwellende grondwaterbel, die als kwel het milieu in de baai verzoette en zoutminnende soorten deels verdreef. De verdwijning van de zeldzame rode bies is mogelijk te wijten aan klimaatverandering: het wordt te warm voor deze noordelijke soort. Ook in het water veroorzaken stijgende temperaturen volksverhuizingen. De puitaal bijvoorbeeld heeft het moeilijk, terwijl de dorade oprukt. Zo ontvouwt zich op één plek een bomvol ecologisch plaatje, een samenspel van weer en wind, water en zand, hoogte en diepte, flora en fauna en niet te vergeten het bezige baasje homo sapiens. “Verbanden en processen, dames en heren!”, zoals Rolf Roos, bioloog en kustbewoner, ons regelmatig voorhoudt tijdens zijn botanische veldcollege.

Veldcollege

Twee dagen dwalen we door duinvalleien en struwelen, over nollen, bollen en strand, en natuurlijk door de Slufter. In de groep zitten ervaren natuurvorsers als Jan, die meteen weet wat gaffeltandmos is. Hij werkte tot zijn pensionering in particulier tuinonderhoud en bij de plantsoendienst, waar twintig jaar geleden ecologie populair werd. “Eerst vond ik het niks; een tuin moest netjes zijn. Tien jaar geleden legde ecologie het af tegen bezuinigingen, maar intussen was ik geïnteresseerd geraakt.”

We lopen naar de Horsmeertjes, amper →

Rolf Roos benoemt planten en hun habitat.

Vleeskleurige orchis en homo sapiens.

Groenknolorchis, een bescheiden orchidee die bouwprojecten kan stilleggen.

→ vijftig jaar geleden ontstaan uit natte duinvalleien door het aanzwellende grondwater. Langs het pad staat meer dan manshoge vlier, bitterzoet en duinroos. “De biomassa groeit hard omdat het klimaat natter en warmer wordt en door luchtvervuiling, met name stikstof”, zegt Rolf. “Maar mooi, toch?” Jawel. Toch worden we pas echt enthousiast langs het westelijke meertje. Hier wordt gemaaid om verruiging tegen te gaan en ruimte te geven aan bijzondere planten, waaronder een overdonderende orchideeënorgie. Zo zien we talloze exemplaren van de bescheiden groenknolorchis, die bouwprojecten kan stilleggen. Terwijl iedereen op zijn knieën ligt, loopt Machiel met een knalgroene telefoon door de lucht te zwaaien. Hij zoekt bereik om de geo-Layar app te testen die hij ontwikkelt. Gerichte informatie over de plek waarop je je telefoon richt. De basis wordt waarschijnlijk gratis, vertelt hij, extra info-lagen kosten een paar euro. “Hopelijk pikt het Nationaal Park het op.” Het duinlandschap is een lappendeken van micromilieus. Rolf: “Ruiken jullie die meeuwenkolonie? De vergruizelde schelpen die ze uitbraken en de mest maken de bodem lokaal kalk- en

humusrijk.” Kalk is een van de lange lijnen door het duinverhaal. In de Europese duinenrij is het gebied onder Bergen kalkrijk, erboven kalkarm, met bijpassende natuur. Maar steeds weer blijkt ecologie een wetenschap van de nuance: ook op het kalkarme Texel zijn kalkrijke hoekjes en gaten. Door meeuwen, door onze schelpenpaadjes. Verbanden en processen, dames en heren... Tegen de avond wiekt een lepelaar over, de vogel die in de jaren zestig bijna het loodje legde door landbouwbestrijdingsmiddelen in de Waddenzee, maar het nu weer goed doet door beschermende maatregelen. En dankzij de vos. Die maakte het de kolonie van het Zwanenwater het leven zo zuur, dat de vogels hun heil zochten op het vos-loze Texel.

Zoet en zout

Dag twee begint op de Slufter, het getijdengebied dat de zee nooit prijs gaf aan de mens. De grens tussen zout en zoet is zichtbaar in verschillende grassenzones – de enige niet door mensen gemaakte rechte lijnen in het landschap. Langs zee rijden machines die de monding in het gareel houden. Je mag overall lopen, over de tapijtjes van

melkkruid en zeealsem, langs de met lamsoor en zeekraal begroeide kreekruigen. Geen broedvogels dus, wel een eidereendencrêche: een groep vrouwtjes die het verzamelde kroost uitlaat in een strandmeertje. Els, die astma heeft en naar Texel verhuisde vanwege het fijnstof in Amsterdam, telt 23 pullen. We eindigen in de Nederlanden, een 150 jaar geleden ontgonnen gebied, inmiddels grotendeels weer natuur via waterbeheer, verschraling, beweiding en afplaggen – grootschalig ingrijpen, met zichtbaar resultaat. We vinden een gevlekte orchis in een verfbremveldje en op de valreep, langs een kronkelende duinrel die ooit afwateringsloot was, teer guichelheil. “Ik mis discussie over de toekomst van de duinen”, zegt Rolf Roos ’s avonds. “Hoeveel recreatiedruk kunnen ze aan? Je wil dat iedereen alles kan zien, maar niet dat het kapot gaat. Moeten we van de Razende Bol niet een topreservaat maken zonder kitesurfers, barbecues en honden die nesten leegroven?” Maar collegeloper Karin houdt niet van hek-

ken om natuurgebieden. Als veredelaar in perkgoed kreeg ze scrupules toen ze een dubbelbloemige leeuwenbek had gemaakt. Konden bestuivers wel bij de nectar, had ze niet een gedrocht geschapen? Toen ze hommels er vrolijk in en uit zag kruipen, haalde ze opgelucht adem. Menselijk ingrijpen in de natuur kan te ver gaan, vindt ze, maar hekken tussen mens en natuur verhinderen alleen maar dat we er iets over leren. Hoe zit het dan met andere menselijke bemoeienis, zoals maaien om biodiversiteit te bevorderen? Natuurbeheer, bedenk ik, moet zich spiegelen aan de ecologie. Een paar grote lijnen en verder veel nuance. □

Duinen en mensen

Rolf Roos maakte de serie Duinen en Mensen, drie unieke boeken over de duinen van respectievelijk Kennemerland, Noordkop en Zwanenwater, en Texel. Ze zijn met hun mooie foto’s, kaartmateriaal en toegankelijke tekst plaatjesboek, leesvoer en naslagwerk tegelijk. Te bestellen via www.natuurmedia.nl. Voor de botanische veldcolleges: www.duinenenmensen.nl.

Waterkrachtcentrales: terug naar de bron

Bijna alle waterkrachtcentrales produceren elektrische energie, of het nu om grote of kleine installaties gaat. Het lijkt vanzelfsprekend, maar dat is niet zo. Bijna tweeduizend jaar lang werd waterkracht ingezet voor het produceren van mechanische energie, waarmee machines rechtstreeks werden aangedreven. Die ouderwetse aanpak is efficiënter en zou vandaag veel voordelen kunnen opleveren, vooral voor kleinschalige systemen.

De efficiëntie van ‘watermotoren’ is in de loop van de eeuwen flink toegenomen. Houten waterwielen konden slechts een kleine hoeveelheid energie uit stromend water omzetten in mechanische energie: het rendement bedroeg 5 tot 15 procent voor een horizontaal waterwiel, 20 tot 30 procent voor een verticaal onderslagrad, en 50 tot 60 procent voor een verticaal bovenslagrad. IJzeren waterwielen, die ingang vonden in de late achttiende eeuw, haalden een efficiëntie van 65 tot 85 procent. Waterturbines, die werden ontwikkeld in de negentiende eeuw en ook vandaag worden gebruikt voor het opwekken van elektriciteit, hebben een rendement van tenminste 85 procent.

Toch zijn de waterkrachtcentrales van vandaag minder efficiënt dan die uit vroegere eeuwen. In een hedendaagse waterkrachtcentrale zet een generator de omwentelingsenergie van de as om in elektriciteit. Die elektriciteit wordt vervolgens opnieuw omgezet in omwentelingsenergie door de elektrische motor van de machine. Omdat er bij elke omzetting energie verloren gaat, bedraagt het totale rendement van een moderne, kleinschalige waterkrachtcentrale slechts 40 tot 70 procent. Daarmee is ze even ongeveer even efficiënt als een houten bovenslagrad uit de middeleeuwen, en minder efficiënt dan een ijzeren waterwiel uit de achttiende eeuw.

Als we een moderne waterturbine zouden gebruiken voor het rechtstreeks aandrijven van machines, dan zou het totale rendement van een kleine waterkrachtcentrale tenminste 85 procent bedragen. Dankzij die hogere efficiëntie zouden er veel meer waterbronnen in aanmerking komen voor energieproductie. Omdat er minder water nodig is voor de productie van energie, worden alle componenten van de installatie ook gereduceerd in omvang en dus in kost.

Veel NGO’s houden zich bezig met de introductie van waterkrachtcentrales in ontwikkelingslanden. Slechts een paar van hen, zoals Campo Nuevo in Bolivia en het Center for Rural Energy in Nepal, mikken niet op de productie van elektriciteit. Hun systemen drijven machines aan via een directe, mechanische verbinding. Sommige van deze installaties produceren ’s nachts, wanneer er geen mechanische energie nodig is, ook elektriciteit voor verlichting.

Kris De Decker is oprichter van Lowtech magazine. Elk nummer geeft hij ons feit en fictie rond een hightech oplossing voor een duurzamere samenleving. www.lowtechmagazine.be

Lowtech

Voor Prinsjesdag staat er een handtekening onder het SER-energieakkoord van 42 partijen, waaronder Milieudefensie. Als alles goed gaat. Doorbraak, of een gemiste kans? Tekst **Harry Perrée** Beeld **Nationale beeldbank/Codewerk**

Meer wind, minder kolen

Er stond nergens een handtekening en er stond geen afspraak op papier. Toch leek op 12 juli de buit al binnen toen na zeven maanden onderhandelen onder leiding van de SER 42 partijen tot een ‘overeenstemming op hoofdlijnen’ kwamen voor een ‘Energieakkoord voor duurzame groei’. “VNO-NCW en MKB-Nederland zien het akkoord als een grote impuls voor de noodzakelijke verduurzaming van de Nederlandse economie”, juichte de werkgeversite. Directeur Hans Berkhui­zen van Milieudefensie schreef opgelucht: “Na 20 jaar onduidelijk energiebeleid is er nu eindelijk weer perspectief voor Nederland op een schonere, eerlijkere en betrouwbaardere energievoorziening.” Maar officieel was er nog helemaal niks. Ja, minister Kamp stuurde een brief naar de Tweede Kamer waarin hij in twee kantjes de voortgang van de besprekingen liet passeren en de SER kwam met een persbericht. Opvallend genoeg hebben de onderhandelingen ertoe geleid dat de lat voor duurzame energie in 2020 lager ligt. Niet op 16 procent, zoals het regeerakkoord meldt, maar op 14

procent, het Europese minimum. Pas in 2023 wordt 16 procent bereikt. De milieubeweging is akkoord gegaan met de krappe 14 procent omdat 16 procent duurzame energie in 2020 alleen te bereiken zou zijn door veel meer biomassa te verstoken. En dat willen Milieudefensie en Greenpeace, deelnemers aan de onderhandelingen, nu juist niet. Toch stijgt het bijstoken van biomassa komende jaren nog flink, van 12 petajoule nu tot maximaal 25 petajoule. “Het regeerakkoord echter zet in op nog eens ruim twee keer zoveel biomassa: 56 petajoule”, brengt directeur Hans Berkhui­zen van Milieudefensie daar tegen in. “Dat is geen duurzame oplossing. Het is bomen en subsidiegeld verstoken. Op het moment dat je stopt, heb je niks voor de toekomst.” Nu ligt er een limiet van 25 petajoule. “Maar wel volgens échte duurzaamheidscriteria”, benadrukt Berkhui­zen. “Dat staat ook in het akkoord, ja. Dat zijn criteria die veel strenger zijn dan wat tot nu toe wordt gehanteerd.”

Windmolens op zee

De grote buit die de milieubeweging binnensleept, is het bijbouwen van windmolens op zee. Op het moment telt Nederland twee

windparken op zee, samen goed voor 228 megawatt (255 duizend huishoudens). Binnen tien jaar moeten ruim duizend nieuwe windmolens het totaal op 4.450 megawatt brengen, evenveel als er nu in heel Europa staat. Is dat realistisch? Alleen al de vergunningverlening neemt tot nu toe jaren in beslag. “Er moet wel iets van ambitie zijn, willen wij tekenen”, reageert campagnedirecteur Joris Thijssen van Greenpeace. “De vorige regeringen hebben nooit wind op zee gewild. De ambities waren wel goed, maar in de uitvoering werd zoveel getraineed dat het gewoon niet van de grond kwam. Als we dit akkoord krijgen, dan is dat gedonder afgelopen: vergunningen worden afgegeven, de *commitments* voor subsidie worden aangegaan, de industrie weet voor de komende tien jaar: we gaan ieder jaar 400 megawatt op zee bouwen. Dan kunnen bedrijven daar ook op voorsorteren.” Daarnaast sluiten op aandringen van de milieubeweging komende jaren vijf oude kolencentrales de poorten. Drie in 2015 en twee in 2017. De kritiek weerklinkt dat die toch al zouden dichtgaan. “Ergens weet iedereen wel dat ze weinig

efficiency hebben en dicht moeten tussen nu en tien jaar”, reageert Thijssen. “De vraag is: wanneer? Dat is koffiedik kijken. De CO₂-prijs is nu historisch laag, de kolenprijs ook, dankzij de schaliegasrevolutie in Amerika. Als die nog verder naar beneden gaat... wie weet houden ze die dingen nog langer aan. Maar het kan ook zijn dat de kolenprijs aantrekt en die dingen komende jaren dichtgaan. Dan gebeurt er niet veel anders dan *business as usual*.”

Marsroute

Goed, die punten zijn dan binnengesleept, evenals maatregelen die goed zijn voor ruim 1,5 procent energiebesparing per jaar. Maar is dat echt zo geweldig? Het kabinet Balkenende IV (2007-2010) had het nog over 20 procent duurzame energie in 2020, wilde 6 duizend megawatt windenergie op zee en jaarlijks 2 procent energiebesparing. En zelfs de 16 procent duurzame energie uit het regeerakkoord is beter dan de 14 procent die er nu ligt. “Voor ons is een belangrijk aspect van het energieakkoord dat er een strakke marsroute is naar het bereiken van het resultaat,

met verplichtingen voor extra maatregelen als onderweg zou blijken dat we het niet gaan halen”, zo duidt Berkhui­zen de noodzaak die het akkoord voor de milieubeweging heeft. “Dat betekent dat we benoemd hebben welke kolencentrales wanneer dichtgaan, wanneer de kolenbelasting wordt aangepast, wat de marsroute is voor aanbestedingen voor wind op zee. Per jaar is vastgelegd wanneer wat moet gebeuren.” Maar leidt die marsroute wel tot de gewenste resultaten? Om dat te achterhalen hebben het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) en Energieonderzoek Centrum Nederland (ECN) afgelopen weken de maatregelen door hun computermodellen gejaagd. Dat moet antwoord geven op drie vragen: (1) volstaan de maatregelen om in 2020 14 procent duurzame energie te halen en in 2023 16 procent? (2) is de koopkrachtdaling hetzelfde als de daling die uit het regeerakkoord voortvloeit? (3) leveren de maatregelen de voorspelde 15 duizend extra banen op? Zodra de uitkomsten er liggen, schuiven de partijen weer aan de onderhandelingstafel van de SER, die er op mikt dat er half september een ondertekend akkoord ligt. De

uitgangspunten zijn goed, aldus Thijssen, maar het blijft oppassen geblazen. “Uiteindelijk gaat het om het totale pakket. Wij gaan niet tekenen als we 16 procent in 2023 moeten halen met bijstoken van biomassa in kolencentrales. Alles hangt met alles samen.” Huh? De grootste bijdrage moet toch komen van wind op zee? “Daar lijken we het over eens te zijn. Maar in het regeerakkoord staat dat er een evaluatie komt in 2016. Wat voor evaluatie wordt dat?”, vraagt hij zich af. “Kan daardoor het roer helemaal om of niet? Je kunt wel zeggen: we gaan heel veel wind op zee doen, maar als de deur op een kier staat om veel biomassa te verstoken, dan weten wij al wat er gebeurt over twee jaar.” Kortom, *the devil is in the detail*. “Als je alles heel precies op gaat schrijven, is er toch weer gerommel bij sommige partijen.”

Lof en kritiek

Dat was al zichtbaar direct na verschijnen van het akkoord dat nog geen akkoord was. “Dit energieakkoord is verstandig omdat het een aantal kosten uitstelt”, zei VVD-Kamerlid René Leegte in het radioprogramma *Tros Kamerbreed*. “De kosten voor fossiel blijven →

“Na 20 jaar onduidelijk energiebeleid is er eindelijk perspectief op een schonere, eerlijkere en betrouwbaardere energievoorziening” **Hans Berkhui­zen**, directeur Milieudefensie

Het resultaat van zeven maanden onderhandelen is door SER-voorzitter Wiebe Draijer vastgelegd in een verslag van twaalf A4'tjes, dat veel media aanduiden als een 'Energieakkoord op hoofdlijnen'. Dat bevat onder andere de volgende punten:

- 1. In 2020 is de energieproductie niet voor 16 procent duurzaam (zoals regeerakkoord stelt) maar voor 14 procent. In 2023 is sprake van 16 procent duurzame energie.
- 2. Er komt 3450 megawatt aan windmolens op zee in 2023 bovenop de 1000 megawatt die er nu staat en in de pijplijn zit.
- 3. Energiecentrales gaan meer biomassa verstoken, maar maximaal tot plafond van 25 petajoule (in plaats van 56 petajoule volgens regeerakkoord).
- 4. Voor 1 juli 2017 worden vijf kolencentrales uit de jaren tachtig gesloten. De kolenbelasting wordt afgeschaft, de energiebelasting stijgt.
- 5. Nederland neemt energiebesparingsmaatregelen die 'ruimschoots' de door Europa verplichte energiebesparing van 1,5 procent per jaar opleveren.
- 6. Er komt een fonds van 600 miljoen voor energiebesparing in de gebouwde omgeving.
- 7. De woningcorporaties investeren in vier jaar 400 miljoen euro in energiebesparende maatregelen.
- 8. Overheden gaan de Wet milieubeheer (die alle energiebesparende maatregelen met een terugverdientijd van vijf jaar of minder verplicht) strikter handhaven.
- 9. Er komen meer mogelijkheden voor corporaties van burgers om duurzame energie op te wekken.
- 10. Er komt opslag van CO₂ van industriële bedrijven en kolen- en gascentrales.
- 11. Er komt een 'groeiagenda' voor efficiënter verkeer en vervoer.
- 12. De investeringen in duurzame energie leiden in de installatie- en bouwsector tot 15.000 nieuwe banen.

watt wind op zee weten te bewerkstelligen... als we van vier naar zestien procent gaan, dan verviervoudigen we in tien jaar. Dat is heel erg ambitieus." Maar ja, dit is geen Greenpeaceakkoord, vult hij aan. Zo wordt het belastingstelsel niet fundamenteel vergroend. "Ik had heel graag gezien dat energie veel duurder en arbeid goedkoper zou worden. Dat je op die manier een prikkel geeft om meer energie te besparen en mensen een baan te geven. Dat gaat niet gebeuren. Voor een deel kan ik me vinden in de kritiek van Rotmans, voor een deel is het niet waar. We maken wel degelijk meters." De energie-intensieve industrie, vooral de chemische industrie, is nu eenmaal lastig aan te pakken, zegt hij. "Als je ze hier de duimschroeven aandraait, dreigen ze naar het buitenland te gaan. Je weet nooit precies

of dat bluf is of dat het echt is. Ik denk dat dit punt verder onderhandeld moet worden. Wil je komen tot 1,6 procent energiebesparing per jaar, dan zal de chemische industrie meer moeten doen dan ze nu doet." Ook Berkhuizen geeft Rotmans deels gelijk: de lat moet hoger. "De vraag is: op wat voor manier kom je daar? En dan zeg ik: in dat traject is dit een belangrijke eerste stap, omdat je de echte duurzame energiestappen – wind en zon – zet. Je gokt niet op valse oplossingen als kernenergie, schaliegas, teerzandolie en je begint echt na te denken over energiebesparing in industrie en gebouwde omgeving. Dus als eerste stap vind ik dit acceptabel, een goed resultaat." □

Meepraten? Miliedefensie houdt op 10 september een ledenavond over het akkoord. Zie pag. 44.

→ laag. Het wordt steeds moeilijker om van duurzame energie een business case te maken. Dat raakt je concurrentiepositie. Dus we moeten de tijd nemen om iets te vinden." In die energietransitie kan het door de milieubeweging zo verguisde schaliegas prima een rol vervullen, stelt hij. En de sluiting van de vijf kolencentrales is, benadrukt Leegte, nog nergens overeengekomen. Aan de andere kant van het duurzaamheids-spectrum schieten critici het akkoord juist af. "Het akkoord zal niet leiden tot de gewenste energietransitie. (...) Het is gemoder in de marge", klaagt GroenLinks Euro-parlementariër Bas Eickhout op energiepodium.nl. Tweede Kamerlid Liesbeth van Tongeren komt in *Tros Kamerbreed* niet verder dan een 'genadezesje'. Haar kritiek: "Pas eind 2015 is er een wettelijk kader voor wind op zee. Als wordt gezegd: we gaan echt vaart maken voor wind op zee, vind ik anderhalf jaar erg lang. Hoe lang duurt het dan voordat daar echt windmolens staan?" Ook in de sluiting van de vijf kolencentrales heeft ze nog geen vertrouwen. "We hebben eerder meegemaakt dat er een kerncentrale dicht zou gaan en Borssele is nog steeds open." Grootste criticaster is hoogleraar transitiekunde Jan Rotmans. "Ik vind het drie keer niks. Het is niet ambitieus, niet vernieuwend. Hiermee blijven we voortmodderen en blijven we het sukkeltje van Europa", schamperde hij in *Nieuwsuur*. De energie-intensieve industrie blijft volgens de duurzaamheidsprofessor "volledig buiten schot", schrijft hij op zijn blog. "Tweederde van ons energieverbruik komt daar vandaan. Dat pakken we niet aan. Dit leidt tot meer CO₂-uitstoot. De grote industrie moet andere energie gaan gebruiken en moet energie gaan besparen. Gebeurt allebei niet de komende tien jaar. Dat is een blunder van de eerste orde."

Eerste stap

Greenpeace verwierpt het verwijt van gebrek aan ambitie. Thijssen: "Als wij 4.500 mega-

"Het is ambitieus, noch vernieuwend. Hiermee blijven we voortmodderen en het sukkeltje van Europa"

Jan Rotmans, hoogleraar transitiekunde

Hanneke Godfroij, 24, afgestudeerd bouwkunde TU Eindhoven
Bedacht: de adaptieve gevel
Won: de Brains Award Duurzaamheidsprijs 2013 à 5 duizend euro

Waarom duurzaamheid als specialisatie binnen je studie? "In de bouw gaat enorm veel energie verloren en er wordt onwijs veel afval in geproduceerd. Dat moet veranderen. Idealisme drijft me dus, maar ook dat er echt pionierswerk wordt gedaan. De sector zelf is vrij conservatief, er wordt weinig geïnnoveerd. Mijn idee is dan ook vrij radicaal."
Hoe kwam je erop? "Het architectenbureau waar ik afstudeerde wilde een project over gevels en energiegebruik. Ik dacht: zou een gevel niet op de omstandigheden kunnen reageren, zoals mensen kleren aan- en uittrekken, of een dier in de rui gaat. Ik heb onderzocht hoe dieren zich aanpassen aan dag en nacht en de seizoenen en die oplossingen van de natuur vertaald naar een gevel."
Hoe werkt het? "Ieder gebouw heeft een thermische massa. Het ene uiterste is bijvoorbeeld een iglo, die meteen warm wordt maar geen warmte vasthoudt, het andere een kerk, die 's zomers lekker koel blijft maar 's winters niet warm te stoken is. Daar wilde ik mee spelen, dus maakte ik een dikke gevelwand met een luik ervoor. Als in de winter de zon schijnt, zet je het luik open waardoor de gevel wordt opgewarmd. De ruimte wordt dan direct via het raam opgewarmd, maar als de zon weg is geeft de gevel ook warmte af. In de zomer blijft het luik dicht, waardoor het koeler blijft."
Hoe verder? "Ik zoek partners om de gevel verder te ontwikkelen en te testen. Het architectenbureau wil er wel mee verder, maar mist kennis. Een gevelbouwer ligt meer voor de hand."

"Ik heb onderzocht hoe dieren zich aanpassen en die oplossingen vertaald naar een gevel."

Melk, kaas en koeien horen bij Nederland, de op twee na grootste zuivelexporteur ter wereld. Een melkquotum hield tot nu toe de productie binnen de perken. Nu die wordt afgeschaft, wordt een ‘melktsunami’ van twee miljard extra liters verwacht. Tekst Michiel Bussink Beeld Killroy Productions, iStockphoto

Melk is goed voor elk, met dank aan Joris Driepinter. Bij de lezers die in de jaren zeventig al rondliepen, zijn de slogan en het bijhorende stripfiguurtje Joris diep verankerd in het bewustzijn: melk moet, want is gezond. Later pas hoorden we dat Joris’ ‘drie glazen melk per dag’ verzonnen was door de zuivelindustrie om van de overproductie aan melk af te komen. De taak van Joris Driepinter werd vanaf 1984 ten dele overgenomen door de Europese Economische Gemeenschap, zoals de EU toen nog heette. Een melkquotum moest de omvang van melkplassen en boterbergen indammen: elke lidstaat mag een maximale hoeveelheid melk produceren.

Na ruim dertig jaar zet Europa het melkquotum buiten de deur. Om de prijs van de melk richting die van de wereldmarkt te krijgen en zo de zuivelindustrie van goedkope melk te voorzien, wordt het quotum met ingang van 1 april 2015 afgeschaft. Vanaf dan mag er in principe onbeperkt koeienmelk gemolken worden. De zuivelindustrie verlekkert zich alvast over ‘de melktsunami die Nederland in 2015 gaat overspoelen’. Wat betekent dat voor de koe, de wei, het landschap, de boer, de biodiversiteit?

Land van melk

Ook mét melkquotum is Nederland geen kleintje in de wereld van de zuivel. Even wat cijfers: het afgelopen jaar was Nederland een quotum toegewezen van 12 miljard ton, dat ruimschoots werd volgemolken. Dat komt

neer op 11 miljard en 600 miljoen melkpakken in een jaar. Per Nederlandse inwoner zo’n 700 liter per jaar. Dat wil zeggen: twee pakken per persoon per dag, dus niet drie maar dagelijks tien pinten voor elke inwoner. Die drinken we niet allemaal zelf op: 6 miljard liter wordt geëxporteerd. Daarmee behoort Nederland samen met Nieuw Zeeland en Brazilië tot de top drie van de zuivelexporterende landen in de wereld. De voorspelling is dat met de opheffing van het melkquotum de Nederlandse boeren 20 procent meer melk gaan produceren. Omdat niet de verwachting is dat Joris Elf- of Twaalfpinter een succes wordt, is het de bedoeling dat die twee miljard extra liters worden geëxporteerd. “Gelukkig zijn er groeimarkten, zoals Azië, waar de urbanisatie sterk is, steeds meer mensen de middelen krijgen →

Bereid je voor op de melktsunami

Melk goed voor elk?

‘Melk is goed voor elk’ is een nogal overdreven stelling. Zo’n driekwart van de wereldbevolking is lactose-intolerant en verdraagt geen melk nadat ze melk uit de moederborst is ontgroeid. Deze intolerantie komt weinig voor in Noord-Europa en veel in Afrika en Azië, precies de landen die nu genoemd worden voor de export van melk. Volledig onmisbaar als leverancier van calcium is het in principe niet, er zijn voldoende plantaardige bronnen.

→ om bereide, voorverpakte voedselproducten te kopen en waar het vertrouwen in de Nederlandse producten hoog is.” Zo verwoordde de directeur van Tetra Pack, het bedrijf dat een flink deel van de melk in Nederland verpakt, in een interview.

Goed imago

Ook in Nederland zelf heeft de melkveehouderij een goed imago, anders dan de intensieve varkens- en kippenhouderij. Voor een deel is dat terecht. De meeste van de 1,5 miljoen melkkoeien komen in de zomer geregeld buiten. Als ze op stal staan, eten ze voor een flink deel voer van Nederlandse bodem, in de vorm van kuilgras en maïs. En de melkveehouders kunnen een aardige boterham verdienen. Maar de industrialisering en intensivering in de melkveehouderij is ook mét melkquotum stevig doorgezet. Vanaf 2000 is het aantal melkveebedrijven met meer dan een kwart

gedaald tot 17 duizend bedrijven in 2012. Ondertussen werd er wel steeds een beetje meer geproduceerd, omdat het quotum een paar keer wat werd verhoogd. Het gemiddelde melkveebedrijf wordt dus steeds groter. Er zijn inmiddels 107 megakoeienstallen met meer dan 250 koeien en er is er al een met 1150 stuks.

Met die grote aantallen koeien per bedrijf lukt het niet meer om ze allemaal in de wei- de bij de boerderij te laten grazen: inmiddels komt meer dan een kwart van de Nederlandse koeien nooit meer buiten, meer dan drie keer zoveel als in 1997. Van de koeien wordt steeds meer gevraagd. Leverde een koe 75 jaar geleden jaarlijks 3300 liter melk, inmiddels is dat bijna 8 duizend liter per jaar, met uitschieters naar 12 duizend. Dat vinden de Bertha’s en Clara’s niet altijd even fijn: een flink deel krijgt uier- en klauwontsteking door de eenzijdige fok op hoge productie. Bovendien komt er uit hun lijven niet alleen

melk: bij elke kilo melk leveren de dames een kwart kilo mest en één kilo broeikasgas. En dan hebben we het ook nog niet gehad over het deel van het veevoer voor de koeien dat wél van ver weg komt: de beruchte soja uit Zuid-Amerika, die daar ten koste gaat van het Amazonewoud en de bodem uitput. Kortom: probleemloos is onze melkkoeienhouderij niet. Hoe gaat dat als die nog twee miljard liters extra gaat leveren?

Meer koeien op stal

Niet zo heel verrassend: de verwachting is dat de problemen groter zullen worden. Meer vervuiling, meer risico’s voor gezondheid van mens en dier, minder fraai landschap, nog meer koeien op stal. Dat is geen doemvoorspelling van een milieclub, maar de officieel berekende toekomst volgens het Planbureau voor de Leefomgeving. Die gaat er vanuit dat door de afschaffing van het melkquotum het aantal koeien met twintig

“Grondgebondenheid heeft zoveel grote voordelen. Maar dat vraagt helder en stevig leiderschap.” **Wouter van der Weijden, Centrum voor Landbouw en Milieu**

procent zal toenemen. “Groeï van de veestapel leidt tot risico’s voor volksgezondheid, leefomgevingskwaliteit en dierenwelzijn”, concludeert het PBL. “Er zijn onvoldoende garanties dat de toename van ongunstige effecten van groei van de veestapel voorkomen kan worden met het huidige potentieel van overheidsregulering, technische maatregelen en samenwerking”, aldus het adviesorgaan van de regering eind september 2011 in de analyse *Productierechten in de veehouderij: gevolgen van afschaffen in 2015 voor veehouderij en leefomgeving*. Er is dringend een integrale visie op de veehouderij nodig, vond het Planbureau daarom. Die integrale visie is tot op heden niet van het kabinet Rutte vernomen. Maar maatschappelijke ongerustheid over de op handen zijnde ‘melktsunami’ evenmin.

Grondgebonden

Uitzondering daarop vormde de oproep ‘Koppel melkproductie aan grond’ in vakblad *Boerderij Vandaag*, afgelopen juli. De

oproep was ondertekend door hoogleraar Herman Wijffels, oud-minister Pieter Winsemius, oud-minister Cees Veerman, Louise Vet van het Nederlands Instituut voor Ecologie, schrijver Geert Mak, Joris Lohman van de Youth Food Movement, melkveehouder Jan Cees Vogelaar en Wouter van der Weijden van Stichting Centrum voor Landbouw en Milieu. “De melkveehouderij staat op een tweekop: grondgebonden blijven of industrialiseren?”, menen de samenstellers. Zonder overheidsmaatregelen betekent de afschaffing van het melkquotum dat de weg van verdere industrialisering wordt ingeslagen. “Voor intensivering moeten melkveebedrijven steeds meer voer aankopen en steeds meer mest afvoeren. De kringloop raakt uit het zicht, de melkveehouderij wordt dus minder grondgebonden en gaat steeds meer op de varkenshouderij lijken.” Zonder band met de grond worden gezinsbedrijven bovendien “veel kwetsbaarder voor prijsbewegingen op de markten van melk, veevoer, mest en kapitaal”, is de waar-

schuwing. Het is van groot belang dat de melkveehouderij grondgebonden blijft. Om dat te bereiken willen de ondertekenaars dat de overheid een maximum aan het aantal geproduceerde liters melk per hectare vaststelt.

Kringloopwijzer

“Sommige mensen vonden het stuk geweldig, maar anderen, vooral vanuit de landbouwsector zelf reageren met ‘ach, ach’ en schouderophalen”, vertelt Wouter van der Weijden, gevraagd naar de reacties op het stuk. Voor dat ‘ach’ uit de landbouwhoek heeft Van der Weijden twee verklaringen: ze vinden grondgebondenheid niet echt belangrijk óf verwachten oprecht dat meer melkproductie mogelijk is zonder grotere nadelen voor het milieu. Voor landbouworganisatie LTO kan het melkquotum niet snel genoeg verdwijnen: de Nederlandse melkveehouderij kan de concurrentie op de wereldmarkt wel aan, is het idee. De LTO denkt dat er meer melk kan worden geproduceerd zonder het milieu →

→ extra te belasten door mest te exporteren en melkveebedrijven te verplichten een ‘kringloopwijzer’ te gebruiken. Die brengt in beeld wat er via veevoer zoal het bedrijf binnenkomt aan voedingsstoffen (stikstof, fosfaat ed.) en wat er via melk, mest, ammoniak, CO₂, methaan en dergelijke weer uitgaat. Van der Weijden vindt die kringloopwijzer een mooi managementinstrument, “maar de suggestie dat je er ook mee kunt sturen is boterzacht.” Hij is bang dat de kringloopwijzer vooral gebruikt wordt om tijd te winnen. “De veehouderijsector kan er mee schermen en ondertussen rijzen de grondloze bedrijven de pan uit.”

Dierrechten

Omdat ook staatssecretaris Dijkzma van Economische Zaken betwijfelt of het de landbouwers lukt om meer melk te produceren zonder het milieu extra te belasten, heeft ze gedreigd met het invoeren van ‘dierrechten’. Boeren mogen dan alleen meer koeien houden, als ze dierrechten kopen van veehouders die gaan krimpen of stoppen. Van der Weijden is er niet enthousiast over. “Je zet dan wel een rem op de mest- en ammoniakproductie, maar je doet niks aan de andere problemen: het ontbreken van kringlopen, het verdwijnen van de koe uit de wei en de grotere kwetsbaarheid van de boeren op de wereldmarkt.” Van der Weijden heeft tijdens een openbaar debat staatssecretaris Dijkzma gevraagd of ze grondgebondenheid wil bevorderen. “Ze reageerde daar helemaal niet op. Ze lijkt geen boodschap te hebben aan grondgebondenheid.” Een ander geluid uit de landbouwhoek komt van de Nederlandse Melkveehouders Vakbond (NMV), een kritische zus van de LTO. De NMV voert juist actie vóór een vorm van quotering, samen met Europese zusterorganisaties verenigd in de European Milk Board. De NMV is bang dat door de enorme

Kleine Hoefprint

Het krachtvoer van Nederlandse koeien bestaat voor ongeveer 7 procent uit geïmporteerde soja uit Zuid-Amerika. Koeien in Nederland verorberen zo’n 205 duizend ton soja per jaar voor de melkproductie. Daarvoor is een grondoppervlak nodig ter grootte van elf keer de Hoge Veluwe. Milieudefensie voert actie voor een melkveehouderij die werkt met Europees veevoer. Omdat voor 1 kilo kaas, tien liter melk nodig is, heeft vooral kaas een flinke ecologische voetafdruk. Deze zomer wordt ook actie gevoerd voor oerwoudvrij ijs. www.kleinehoefprint.nl

toename van de hoeveelheid melk, de melkprijs flink zal dalen en veel melkveehouders in daarop volgende *survival of the fittest* in de problemen komen. “We kunnen niet concurreren met een land als Nieuw-Zeeland dat een veel lagere kostprijs heeft”, zei Dirk Jan Schoonman, voorzitter van de Nederlandse Melkveehouders, in *Melkvee Magazine*. “Ga met de NMV en de EMB praten over een vorm van quotering”, stelde de SP-Tweede-Kamerfractie daarop voor aan staatssecretaris Dijkzma. Maar die liet weten daar niks in te zien, met als argument dat Nederland nu eenmaal voor afschaffing van dat melkquotum is. “De komende maanden worden beslissend”, volgens Wouter van der Weijden. “Grondgebondenheid heeft zoveel grote voordelen. Maar dat vraagt helder en stevig leiderschap.” Dat ziet Van der Weijden niet: zoals het er nu uit ziet, gaat de melkveehouderij richting verder industrialisering. “We zien gebeuren wat al eerder met de varkens en kippen in Nederland is gebeurd. Dat kan toch niet: er moet iemand zijn die ergens een streep trekt!”

Bio-melkveehouders

De vraag naar biologische zuivel in Nederland is de afgelopen jaren flink gegroeid en inmiddels groter dan het aanbod van eigen bodem: een deel van de bio-melk moet worden geïmporteerd. Volgens Gerard Migchels van de Wageningen Universiteit moet de biologische melkveehouderij met het afschaffen van het melkquotum daarom

de kans grijpen om flink te intensiveren, waarbij hij verwijst naar de hightech bio-bedrijven in Denemarken. “Wellicht moeten we voor de schaa sprong meer rekenen op grote hightechbedrijven met minimaal tweehonderd koeien, mestraffinage, energieproductie, GPS-bemesting en samenwerking met biologische akkerbouwers”, aldus Migchels in het Wageningse kwartaalblad *Syscope*. De vraag is of dat reëel is, bijvoorbeeld omdat de biologische richtlijnen 150 tot 180 dagen verplichte weidegang voorschrijven, iets wat met tweehonderd koeien en melkrobots er niet makkelijker op wordt. Verdere intensivering is ook niet per se de richting waarin De Natuurweide denkt, de vereniging van biologische melkveehouders. “Kunnen we de kringloopgedachte in stand houden, dat is voor ons de leidraad, melkquotum of niet”, aldus Teunis Jacob Slob, voorzitter van De Natuurweide. “We willen niet meegaan in de ratrace.” Hij haalt het voorbeeld aan van Amerikaanse biologische melkveehouders. Vanwege de economische crisis daalde daar de vraag naar biologische melk. Om elkaar niet met een lagere melkprijs te gaan beconcurreren heeft de coöperatie van biomelkveehouders toen afgesproken de productie in te perken. “Dat waren moeilijke tijden voor de bioboeren, maar het heeft wel gewerkt.” Zoiets is in Europa ook goed denkbaar. Op voorwaarde dat je er alle partijen, de verwerkers, de handel en de consument bij betreft. “Je moet uitleggen dat de boer een eerlijke prijs verdient.” □

“Kunnen we de kringloopgedachte in stand houden, dat is voor ons de leidraad, melkquotum of niet”

Teunis Jacob Slob, voorzitter De Natuurweide.

Erik Bozelie (24) en **Peter Bruins (23)**, 1e jaars Technische Informatica aan Saxion Enschede
Bedachten: De radiator upgrade
Wonnen: GasTerra Transitie Prijs 2013 à 50 duizend euro

Hoe kwamen jullie op het idee? Erik: “Mijn ouders waren bezig het huis te verduurzamen. Ze hebben van alles gedaan, alleen geen nieuwe lage temperatuurradiatoren geplaatst: die waren te duur. Peter en ik bedachten dit alternatief.”
Hoe lang hebben jullie eraan gewerkt? Peter: “Een paar middagen.” Erik: “Ik heb wel medelijden met andere inzenders, er zaten hele afstudeerprojecten bij. Maar tijd maakt een idee niet beter. Het onze is simpel, goedkoop en maakt gebruik van bestaande onderdelen.”
Hoe werkt het? Erik: “Oude radiatoren worden efficiënter door enkele ventilatoren aan de onderkant te monteren. Hierdoor wordt meer warmte uit het water getrokken en eerder in de kamer verspreid, waardoor minder lang gestookt hoeft te worden. Daarnaast zitten er minder pieken en dalen in, want meestal duurt het verwarmen te lang en gaat het te lang door.”
Hoe verder? Erik: “We gaan van het geld een 3D-printer en een warmtecamera kopen en verschillende principes uittesten.” Peter: “En externe onderzoekers binnen school aantrekken. We hebben al een intensieve Summer School gedaan waar we ons eigen businessplan hebben geschreven, betaald door onze opleiding. Ik ga extra vakken natuurkunde volgen.”
Speelt duurzaamheid privé? Peter: “Ik heb sterk van huis meegekregen dat we goed voor de aarde moeten zorgen. We aten biologisch, verbouwden zelf onze groenten, deden alles op de fiets. Meer ideologisch dus, terwijl Eriks ouders denken vanuit financieel oogpunt.” Erik: “Duurzaamheid en geldbesparing moeten samengaan, vindt mijn vader. Een financiële prikkel spreekt ook meer aan: weinig mensen kopen iets zonder er zelf baat bij te hebben.”

“Nieuwe lagetemperatuurradiatoren zijn heel duur.”

Mentaal gereedschap

Laat ik eerlijk zijn: als ik ergens slecht tegen kan, is het de neerbuigende benadering dat milieuproblemen positief moeten worden gebracht. Toen las ik het zojuist hier verschenen *Psychologie voor een betere wereld*. Vertaalde boeken hebben vaak een zweem ‘translatoriaans’, zo ook dit e-book, dat bovendien slordig geredigeerd is, maar doorlezen was de moeite waard: ik moest mijn mening herzien. Wel op een andere manier dan ik vreesde.

De Nieuw-Zeelandse Niki Harré, universitair docent psychologie, neemt ons mee langs onderzoek over waarom mensen doen wat ze doen, om te ontdekken hoe je gewenst gedrag kunt stimuleren. Daarvoor praat ze je bij over de basics van flow, wilskracht, kopieergedrag, zelfmodellering, identiteit en moraliteit. En dat is echt leerzaam. Als wilskracht uitgeput kan raken, bijvoorbeeld, is het een goed idee om te bedenken waar je die aan wilt besteden. Harré suggereert dat overconsumptie mogelijk ontstaat doordat de samenleving ons wilskracht laat spenderen aan bezigheden die niet authentiek voelen. Of neem het idee dat duurzaam gedrag voor velen valt onder ‘conventionele moraliteit’, en dus een persoonlijke keus is, in plaats van ‘natuurlijke moraliteit’: wenselijk onafhankelijk van wat anderen zeggen.

Vervolgens biedt het boek praktische aanknopingspunten, voor hoe je moraliteit laat verschuiven, kunt visualiseren waar je naartoe wilt, storytelling – inclusief werkbladen. Ondanks alle nadruk op flow en passie, ontsnapt het boek niet geheel aan de sfeer dat duurzaamheid ‘gedoe’ is, en je er dus wilskracht en verbeterd moreel besef voor nodig hebt. Momenteel heeft Harré daarin wel gelijk. Toch, lobbyen voor dubbelzijdig printen of demonstratief je fietshelm op je bureau leggen – het voelt allemaal als modderen in een kapot systeem. En zo diep gaat het boek niet.

Goede systeemkritiek is er echter al genoeg. De waardevolste bijdrage, één die mist in het duurzaamheidsdiscours, vind ik een andere. Het boek biedt mentaal gereedschap waarmee mensen die in actie komen, het ook volhouden. Bijvoorbeeld door te letten op, jawel, de ideale verhouding van positieve versus negatieve boodschappen – ook voor jezelf. Die ligt tussen de 3:1 en 11:1. Daarboven stopt het zelfcorrigerend vermogen.

En daaronder? Tsja: “Als je niet met een bepaalde groep of bepaalde personen kunt omgaan zonder daarna twee uur lang je hart te lichten bij je partner (of je hond), dan moet je misschien op zoek naar iets anders. De kans is groot dat de groep sowieso nergens toe leidt. Op een zeker moment doet het er niet meer toe hoe belangrijk het

onderwerp is of hoeveel je zou kunnen bereiken, als je je maar niet de hele tijd zo boos zou voelen.” Touché, Harré.

Annemarie Opmeer

Psychologie voor een betere wereld. Lars Moratis (vert.) en Niki Harré. Van Gorkum, 2013, 268 pag. ISBN 9789023251347. E-book (PDF zonder Adobe-beveiliging). €7,50

PUBLICATIES

Luiheid en onkruid

Biologische onkruidbestrijding? Wat nu als je het gewoon laat groeien? Dat was voor de auteur de start van een geheel nieuwe manier van tuinieren. In deze pocket echter geen lust-opwekkende kleurenfoto’s en beplantingsschema’s. In plaats daarvan duikt hij de culturele geschiedenis van het tuinieren in, met nostalgische zwart-witillustraties. Een handleiding komt

pas in het laatste hoofdstuk op gang, en dan nog maar een beetje. Voor tuinliefhebbers die liever lezen dan zweten.

De wilde tuin. Handleiding voor lui tuinieren. Hans van Cuylenborg. Athenaeum – Polak & Van Gennep 2013, Amsterdam. ISBN 978 90 253 7018 3. 143 pag. €17,50

Menselijk organiseren

Wie heeft er nog vertrouwen in grote instellingen? Laat staan de financiële sector? Hans Kwakman heeft een achtergrond in retailbanking en een heldere kijk op hoe het anders kan in de bankenwereld, en in organisaties in het algemeen. Managen of gemanaged worden kan namelijk verzanden in krampachtige controle, waardoor het contact met de mens, zowel de medewerker als de klant, uit het oog raakt. Hoe kom je weer terug bij de echte bedoeling van je organisatie? Hans Kwakman is

goed in het verbinden van schijnbare tegenstellingen: hij schreef een zeer leesbaar en persoonlijk boek over zeer droge materie en laat zien hoe je van control naar contact komt.

Slow banking. Van verkrampte control naar de kracht van contact. Hans Kwakman. Van Gorcum, Assen, 2013. ISBN 978 90 23 25 1422. 136 pag. €21,95

Van ‘ik’ naar ‘wij’

Die circulaire economie klinkt mooi, maar hoe werkt dat nu precies? Wat betekent het als je in een gemeente iets concreets wilt opstarten, met je bedrijf aan de slag wilt? Dit boek biedt een leesbare, zeer uitgebreide gids voor anders organiseren: heldere theorie en concrete voorbeelden, over afval, zorg,

rioolwater, standslandbouw en nog veel meer, die tastbaar maken hoe je van de ‘iconomy’ naar de ‘weconomy’ komt.

Werken aan de Weconomy. Duurzaamheid cooperatief organiseren. Jan Jonker (red.) Kluwer, 2013. ISBN 978 90 13 109375. 288 pag. €30,-

BIOSCOOP

De nieuwe wildernis

Twee jaar lang is er aan gewerkt: een grootse natuurfilm over “onze eigen Serengeti”: de Oostvaardersplassen. Veertig jaar geleden stond dit gebied nog onder water, inmiddels is het een bloeiende, waterrijke delta waar de natuur zijn eigen gang gaat. Het gebied is slechts gedeeltelijk toegankelijk voor het publiek en daardoor vrij onbekend. Met *De nieuwe wildernis* en de in 2014 te verwachten gelijknamige driedelige televisieserie komt hieraan wellicht een einde.

Helaas was de film bij het ter perse gaan van dit blad nog niet te zien; door de lang aanhoudende winter loopt de natuur twee weken achter en daarmee ook het montageproces. Aan de met veel gevoel voor drama gemonteerde trailer te zien, worden de hooggespannen verwachtingen echter ruimschoots waargemaakt. Time-lapse-filmpjes laten zien hoe de natuur in het voorjaar ontluikt en in de winter in zijn schulp kruipt. Luchtopnamen geven dit verwilderde Hollandse polderlandschap de allure van een Afrikaanse steppe. In fantastische close-ups zien we de explosie van nieuw leven in het voorjaar en de spectaculaire gevechten waarmee deze jonge dieren een eigen territorium proberen te veroveren. Heel intensief zien we vossen, ganzen, ijsvogels, herten en de grootste kudde wilde paarden ter wereld. Het gebied blijkt een paradijs in de lente en zomer, maar een grimmige wereld in de winter.

Overigens wordt het grootste natuurevenement van Nederland, de Dutch Bird Fair, ieder jaar gehouden aan de rand van de Oostvaardersplassen. *Vroege Vogels* presenteerde daar op 25 augustus jongstleden de eerste editie van het *Zelf Geschoten Festival*, de hoogtepunten uit de gelijknamige rubriek waarin natuurfilmpjes van amateurs worden vertoond. *Vroege Vogels* gaat *Zelf Geschoten* vanaf 3 september uitzenden op tv. Stuur je eigen filmpje op!

De nieuwe wildernis, vanaf 26 september in de bioscopen. Voor de speciale vertoning in het Concertgebouw op 23 september, waar het Metropole Orkest live de soundtrack verzorgd, zijn voor 100 euro kaarten te koop via www.denieuwewildernis.nl.

Vroege Vogels TV, vanaf 3 september wekelijks om 19.25 uur op Nederland 2. Meer op www.vroegevogels.nl.

BIOSCOOP

Klimaatjagers

Avonturier, journalist en schrijver Bernice Notenboom reist in *Klimaatjagers* naar de meest extreme plekken ter wereld, waar wetenschappers de aarde binnenstebuiten keren op zoek naar aanwijzingen voor veranderingen van het klimaat. Notenboom neemt de kijker mee naar de enorme zoetwatervoorraden in de gletsjers van de Himalaya; de drie kilometer dikke ijskap van Groenland; naar Tuvalu, het verziltende landje midden in de Stille Oceaan dat langzaam verdrinkt; naar de toendra’s in Alaska waar de bodem altijd bevroren is; naar de wonderschone maar verblekende koraalriffen in Australië die verdwijnen, en naar de intens droge Sahel. Zes punten op aarde waar veranderingen van het klimaat hele ecosystemen diepgaand zullen beïnvloeden. Zijn die processen nog omkeerbaar? En zo niet, wat staat ons dan te wachten? **Klimaatjagers, vanaf 8 september rond 20.20 uur op Nederland 2.**

TELEVISIE

Milieubewuste kinderteevee

Inmiddels kennen veel mensen presentator Stefan Biemans van Metropolis TV, minder bekend is dat hij al jaren kindertelevisie maakt vanuit Nicaragua. In *United Stuff of America* doorkruist hij de VS in zijn United Stuff-vrachtwagen op zoek naar spullen. Willen Amerikaanse kinderen iets afstaan voor hun leeftijdgenoten in het veel armere Nicaragua? En hebben ze echt zoveel spullen? De roadtrip gaat o.a. door het ecologische rampgebied de Salton Sea, schietgraag Texas, het Amerikaanse plaatsje Nederland en Disney World. Direct daarna is *Nederland van Boven Junior* te zien: Nederland vanuit de lucht gefilmd. Jelle Brandt Corstius gaat op zoek naar typisch Nederlandse verschijnselen, zoals onze ingewikkelde relatie met water. De natuur leek heel lang onze vijand. Maar nu leggen we kunstmatig natuurgebieden aan. We zijn ons er vaak niet bewust van, maar beide fenomenen zijn uitzonderlijk. **Vanaf zondag 1 september, om 09.50 uur United Stuff of America en om 10.15 uur Nederland van Boven Junior op Zapp.**

DVD

La Cinquième Saison

La cinquième saison, Het vijfde seizoen, is een vervreemdende, kunstzinnige speelfilm over een mysterieuze natuurramp die speelt in een klein boerendorp in de Ardennen. Als bij het jaarlijkse vreugdevuur om het einde van de winter te vieren het vuur niet wil branden, blijkt dat de opmaat voor zeer slechte tijden. De cyclus der seizoenen is namelijk volledig verstoord en de lente blijft uit. De bijen van Pol, een rondreizende bijenkweker, zijn verdwenen. Op het veld kiemt geen enkel zaadje en de koeien geven geen melk. Het vee wordt met legertrucks afgevoerd om geslacht te worden. In de zomer is men de wanhoop nabij. Insecten tieren welig en de voorraden slinken snel. In de herfst sterft de aarde verder af. De tieners Alice en Thomas, ooit beste vrienden, worden uit elkaar gedreven en alles in het dorp ontspoord. **La Cinquième Saison, te koop in de (web)winkels.**

Meer dan een procedeerclub

U heeft mijn columns over de Wob gelezen, u heeft alle denkbare stukken opgevraagd en u heeft vergelijkbare casus op internet opgezocht (bijvoorbeeld op www.rechtspraak.nl). U bent er van overtuigd dat het dossier panklaar is en gaat op zoek naar een juridische ingang.

In een van mijn volgende columns zal ik ingaan op het openen van juridische deuren. Laten we er nu even vanuit gaan, dat er een juridische deur openstaat. Er is bijvoorbeeld sprake van een omgevingsvergunningenprocedure, waarin u zienswijzen kunt indienen.

Maak dan eerst een pas op de plaats. Want het is natuurlijk mooi en hartverwarmend dat u opkomt voor allerlei belangen. Dat is op zichzelf onvoldoende. Om iets in de pap te brokkelen te hebben, zult u 'belanghebbende' moeten zijn.

Wat is uw rechtstreeks betrokken, concrete belang? Bij de omgevingsvergunning van uw buurman, die op zijn perceel toevalligwijs een kolencentrale exploiteert, bent u vanzelfsprekend direct belanghebbende. Maar vaker ligt het belang net iets verder weg of maakt u zich druk over een wat minder makkelijk aanwijsbaar belang, zoals 'de gezondheid van mens en milieu'. Over verderweg gelegen belangen, zal ik een andere keer schrijven. Laten we het nu uitgaan van bijvoorbeeld 'de gezondheid van mens en milieu'. Als u daarvoor wilt opkomen, is er eigenlijk maar één manier: zorg dat u optreedt namens een club. Dat kan een rechtspersoon zijn, zoals een stichting of een vereniging, maar ook zijn situaties denkbaar waarin een entiteit zonder rechtspersoonlijkheid tot de procedure wordt toegelaten, zoals een werkgroep. De figuur is dus niet doorslaggevend. Wel is doorslaggevend dat u kunt verwijzen naar statuten of een reglement, dat er enige mate van organisatie is (bijvoorbeeld met een bestuur) en – bovenal – dat het u niet alleen 'om procederen te doen is'. In 2008 leken milieuorganisaties te schrikken van twee uitspraken van de Raad van State, betreffende Recycling Netwerk en de Stichting Openbare Ruimte. Zij werden niet-ontvankelijk verklaard. De eerste verricht diverse activiteiten namens milieuorganisaties, maar was zelf geen rechtspersoon met statuten, bestuur enz. De tweede was wel een rechtspersoon, maar verrichtte, naast het procederen vanaf de spreekwoordelijke Amsterdamse zolderkamer, geen feitelijke activiteiten.

Al snel bleek de soep echter niet zo heet gegeten te worden. Eigenlijk was er zelfs misschien wel helemaal niets nieuws onder de zon. Zowel voor als na 2008 gaat het erom, dat men als club kan verwijzen naar een doelstelling en feitelijke activiteiten die meer inhouden dan procederen. Rechtspersoonlijkheid? Pluspunten. Statuten? Pluspunten. De drempel is niet hoog, maar let even op dat u niet struikelt.

Mr. R. (Rogier) Hörchner is advocaat bij Hörchner Advocaten te Breda. Hij is gespecialiseerd in omgevingsrecht en strafrecht. Op Twitter is hij actief onder het pseudoniem @afvaladvocaat.

Een wereld te winnen,
zelf beginnen!

**Milieudefensie
Academie**

© Pierre Crom

Meld je aan voor een van
onze workshops op
www.milieudefensie.nl/academie

Milieudefensie.
Een wereld te winnen.

Moeder en de microkosmos

Wat doen we dit jaar met moeder als we op vakantie gaan? Met de 'moeder' oftewel zuurdesemstarter breng ik telkens meel met water en zout tot leven. Via de oven levert dat dan ons dagelijks brood, én het geeft een nieuwe starter voor het daarop volgende brood. Maar meer dan twee weken in de koelkast zonder zorg en omkijken, vindt moeder niet fijn, dus waarheen moet ze dan? Een schattige oplossing daarvoor hebben ze in Stockholm gevonden: daar kun je je zuurdesemstarter naar een hotel brengen, die er tijdens je vakantie goed voor zorgt. De Amerikaanse voedseljournalist Michael Pollan vertelde dat onlangs in Amsterdam tijdens de presentatie van zijn nieuwe boek *Een pleidooi voor echt koken*. Daarin veel aandacht voor fermentatie, het proces waarbij schimmels en bacteriën worden ingezet om behalve zuurdesembrood een hele stoet aan ander smakelijk eten en drinken te maken: van kaas, kimchi en wijn, tot yoghurt, zuurkool en sojasaus. Pollan ging voor zijn boek in de leer bij allerlei voedselbereiders, waaronder Sandor Katz, die zichzelf ook wel Sandorkraut (naar sauerkraut) noemt. In de VS is hij een van de beroemdste 'fermento's', ook wel 'post-pasteurianen'. Voedsel fermenteren is voor hen een politiek en ecologisch statement: de mensheid moet anders omgaan met de microkosmos, het onzichtbare heelal van microben in en om ons heen. Weg met de extreme pasteurisatie angst, en leve onze co-evolutionaire afhankelijkheid van bacteriën en schimmels! Dat klinkt in eerste instantie misschien weird, maar na lezing van Pollan's en Katz' *The Art of fermentation*, een stuk minder: een mens heeft tien keer zoveel bacteriële als menselijke cellen in zijn lijf, cruciaal voor allerlei functies als de spijsvertering. Dat roept de vraag op: 'Wie zijn wij eigenlijk?' Volgens Katz een symbiotische gemeenschap van honderden soorten, die gebaat is bij voedsel bereid met levende culturen, in plaats van steriel, homogeen, industrieel voedsel. Dankzij Pollan en Katz kreeg mijn moeder extra glans en relevantie. Moeder, ik en de microkosmos.

Michiel Bussink verbouwt eten, geeft workshops over eten en schrijft over eten. Onder andere in zijn boeken *Lekker Landschap*, *Ik eet dus ik ben* en *Smaakboek Achterhoeks fruit*. Vind hem op www.michielbussink.nl

Zuurdesemstarter

Meng 3 eetlepels biologisch roggemeel met 3 eetlepels lauw water tot een papje. Zet afgedekt op een warme plek, bijvoorbeeld bij de verwarming of in de zon. Laat drie dagen staan, waarbij je het papje 's morgens en 's avonds omroert. Het desem gaat op een gegeven moment zuur ruiken en een beetje bubbelen. Roer op de vierde, vijfde en zesde ochtend telkens 3 eetlepels roggemeel en 3 eetlepels lauw water door de desem. Roer 's avonds ook weer goed door. Op de zevende dag is de starter klaar om een oneindige reeks zuurdesembroden mee te bakken: in het Zweedse desem-hotel logeert soms een moeder van 130 jaar.

Zie voor het broodbakrecept: www.downtoearth-magazine.nl

Recept

Tandenwisselen

Tandenborstels, die moet je regelmatig vernieuwen. Niet omdat het handvat in tweeën breekt, maar enkel en alleen omdat de borstel-haren je tanden niet schoon genoeg meer maken. Toch gooien we daarom het hele ding in de prullenbak. Snap heeft daar een oplossing voor bedacht: verwisselbare borstelkopjes. Het handvat en de (losse) borstelkopjes zijn te koop via **pinkand-green.nl**, in varianten voor volwassenen en kinderen. Eén handvat plus borstel voor een volwassene kost €3,99, en losse opzetborstels €3,49 per twee of €7,99 per zes. Pakketten met handvatten en een voorraad opzetborstels zijn te koop in varianten van €15,99 tot €23,99.

Voordelen: Vermindert plastic afval. Volgens pinkandgreen tot 1 pond, het equivalent van 75 plastic boodschappentassen. Dit is 60 tot 70 procent besparing ten opzichte van gewone tandenborstels.

Nadelen: Als je zonder opzetborstels zit, kun je niet even naar de winkel. Er zijn geen pakketjes met enkel losse opzetborstels voor kinderen in de webstore.

Zomercursus voor DHZ-ers

De kans dat je net terug bent van vakantie is vrij groot. En de kans dat je nu al nadenkt over hoe je vakantie er volgend jaar uit moet zien ook. Want ook dan wil je vast weer even opladen. Een beetje uitrusten. Boeken lezen. Zinnen verzetten. Dat soort werk.

Uren in een vliegtuig zitten en de andere kant van de wereld bevuilen met je voetstappen past niet binnen het zelfvoorzienende boekje. Erg? Nee hoor, dichtbij huis valt ook prima vakantie te vieren. Bij een (on)bekende in de achtertuin of bij een boer in de buurt. Met in ieder geval één groot voordeel: je doet het tijdelijk met (nog) iets minder dan thuis, wat de zelfvoorzienende moraal een enorme boost kan geven. En kampeer je bij de boer, dan kijk je voor dezelfde prijs meteen wat zelfvoorzienende kunsten af. Zie het als een studiereis! Een zomercursus voor DHZ-ers.

In de achtertuin: Geen zin om met wc-rollen onder je arm over een kampeerterein te lopen? Kampeer een paar nachten in je eigen achtertuin. Geeft toch even dat kampeergevoel. En mocht het (weer) tegenvallen, dan lig je zo weer in je eigen bed.

Nienke Oosterbaan – is auteur van *Fred & Wilma in de Vinexwijk* en geeft ons elk nummer een leuke tip om zelfvoorzienend te leven.

In iemand anders’ achtertuin: Vind je dat wel erg dichtbij huis? Sla dan een kamp (met tent, camper of caravan) op in de tuin van iemand anders. Kijk op <http://campinmygarden.com> voor een achtertuin waar je welkom bent (vooral in Engeland, Duitsland en België).

Bij de boer: Wil je toch net iets meer uit je studiereis halen? Dan bieden boeren uitkomst. Er zijn namelijk een hoop boeren die ook campingbaas zijn. Verwacht niet te veel luxe, maar de (vaak lage) prijs is wel inclusief praktijkervaring op het boerenbedrijf. Vee melken, aardappels sorteren, groenten of fruit oogsten. En vragen staat vrij. Dus terwijl je een handje meeboert, kun je de professional de oren van het hoofd vragen. Waar je kunt kamperen zie je hier: www.kamperenbijdeboer.nl, hier www.campingbijdeboer.nl of hier www.boerderij-campings.nl. En nog een laatste tip: zoek het niet te ver van huis en ga als het even kan op de fiets. Beter voor jezelf en voor de rest van de wereld. En het maakt uiteindelijk bar weinig uit of je je blote voeten nou in het Franse gras steekt of gewoon in het Hollandse op een paar kilometer van je eigen huis.

Groene webcam

Heel slecht, maar we doen het bijna allemaal wel eens: weglopen van je scherm zonder ‘m uit te zetten. Nu is er een gratis app die ervoor zorgt dat je scherm op zwart gaat, zodra je een kopje koffie haalt of naar het toilet loopt. De app maakt gebruik van je webcam, die daar een bewegings- melder van maakt, en die registreert of je al dan niet achter het scherm zit. Zodra er geen activiteit wordt waargenomen, schakelt het de monitor uit. De app is ontwikkeld door een Braziliaans bedrijf genaamd Ecobeneficios en te downloaden via hun site

www.ecobeneficios.com.br. Zie een Engels ondertiteld filmpje over de app hier: <http://youtu.be/OOu5Zgzg2g0>

Voordelen: Zó simpel, waarom bestond het nog niet?

Nadelen: De site is in het Portugees. Klik de button ‘baixar a greencam’ om te downloaden. Je hebt er uiteraard een webcam voor nodig. En ook: je voelt je een beetje... bekeken.

Doe het zelf

Steen in de douche

Hoe leer je jezelf nu aan om korter te douchen? Hier is een nieuwe gadget: de waterpebble. De ronde ‘steen’ leg je bij het afvoerputje van je douche, en het meet hoe veel water er wegstroomt. Het onthoudt de eerste douchebeurt en geeft de volgende douchebeurten met een groen, geel of rood LED-lampje aan of je te lang doucht. Per keer wordt de tijd korter, tot de douchebeurt is teruggebracht tot 3,5 minuut. Te koop voor c.a. €5,- via www.dry-planet.com

Voordelen: De leercurve maakt het gemakkelijker om water te besparen dan plots van 20 naar 3,5 minuut te gaan. Het apparaatje is mooi.

Nadelen: Het is niet gemakkelijk te krijgen in Nederland. Het werkt op batterijen, die 6 maanden meegaan.

Dubbel gekeurde vis

Voor het eerst is er nu een kant- en klaarmaaltijd verkrijgbaar in Nederlandse supermarkten met zowel de viskeurmerken ASC voor kweekvis als MSC voor gevangen vis. Het gaat om de vismaaltijd *Panga & Shrimp noodles* van Queens. De pangasiusfilet is afkomstig van een ASC-gecertificeerde kwekerij, en de de vangst van de koudwatergarnaal voldoet aan de MSC-richtlijnen. Tot nu toe waren er al maaltijden met ofwel het ene, ofwel het andere keurmerk te krijgen. Deze combinatie is voor het eerst.

Nadelen: Een kant- en klaarmaaltijd is niet noodzakelijk gezond, controleer zelf de ingrediëntenlijst. De vismaaltijd is uiteraard niet geschikt voor vegetariërs. Sommige belangenorganisaties vinden de viskeurmerken niet streng genoeg.

Voordelen: Viskeurmerken zijn een grote stap vooruit in het verminderen van de negatieve effecten van visvangst en -houderij. Dat een grote marktpartij als Queens zich hiervoor inzet, zorgt voor positieve impact en een voorbeeld voor de sector. Queens heeft de ambitie om alleen nog gecertificeerde vis te gebruiken.

Wilt u de kassabon?

Heb je er ooit opgelet of de caissière van jouw supermarkt eerst aan je vraagt of je de kassabon mee wilt nemen, alvorens ze de bon print? En hoeveel papier dat zou kunnen besparen? Als je er op let valt op dat de caissière vaak eerst print en dan pas vraagt. Zonde van al dat papier. Zo niet bij de Albert Heijn. Althans, ik krijg nog regelmatig een bon aangereikt, maar de winkelketen gaat prat op het principe van eerst vragen en dan pas printen. Het was dan ook “per ongeluk” dat de caissière mij de bon aanreikte nog voordat ze iets gevraagd had, aldus een woordvoerder van Albert Heijn. “Het eerst vragen en dan pas printen is sinds 2010 echt een vaste gewoonte voor onze caissières geworden. Daar sturen de teamleiders op.”

Dat beleid staat zelfs op de achterkant van de kassabon beschreven, want dat beleid heeft een forse papierbesparing opgeleverd en natuurlijk is Albert Heijn daar trots op. “Sinds onze caissières eerst vragen of u een kassabon wilt voordat ze er eentje uitprinten, heeft Albert Heijn al zo’n 100.190 kilometer aan kassabonpapier bespaard. Als we dan toch even aan het rekenen slaan (u leest tenslotte de achterkant van een kassabon); dat is 2,5 keer de omtrek van de aarde.”

Ook zo nieuwsgierig hoe Albert Heijn dit berekent? Simpel, blijkt uit het verhaal van de woordvoerder. Sinds 2010 printen de caissières de bon alleen als de klant de bon echt wil. Medio 2012 is men gaan berekenen hoe groot de besparing is. In die 2,5 jaar zou Albert Heijn normaal gesproken 354.240 kilometer kassabonnen hebben uitgegeven als de kassabon standaard geprint zou worden. Dat is 2,5 keer het aantal kilometer kassabonnen dat in 2009 werd uitgegeven. En dat weet Albert Heijn door bij te houden hoeveel papier wordt ingekocht en wordt opgemaakt. Doordat veel klanten na de vraag van de caissière geen kassabon hoeven, werd in deze periode zo’n 238.270 kilometer kassabonnen geprint. Dat is een besparing van 115.970 kilometer, oftewel een afstand van 2,89 keer de omtrek van de aarde gemeten langs de evenaar 40.076 kilometer. Nog iets meer dus dan op de kassabon staat.

“Voor de zekerheid en om een communicabel getal te hebben, hebben we daar 2,5 keer om de aarde van gemaakt. Het getal dat daarbij hoort is: 100.190 kilometer”, aldus een bescheiden Albert Heijn die binnenkort de berekening wil actualiseren, maar daar nog niets concreets over kan zeggen.

Ronella Bleijenburg

Oproepen en Agenda

MILIEU DEFENSIE **Ledenavond Nationaal Energieakkoord** Sinds januari heeft Milieudefensie, samen met o.a. Greenpeace en stichting Natuur en Milieu, op uitnodiging van het kabinet binnen de SER onderhandeld over het Nationale Energieakkoord. Op 12 juli jl. is er een principeakkoord tot stand gekomen dat Milieudefensie, samen met de andere milieuorganisaties, eind augustus zal ondertekenen. Op 10 september organiseert Milieudefensie een ledenavond in Amsterdam over het Nationale Energieakkoord om alle vragen te beantwoorden over het akkoord en te discussiëren over de uitkomsten. Opgeven kan via: doe.mee@milieudefensie.nl of 020 6262 620

MILIEU DEFENSIE **Ledenbulletin herleeft** Na enige jaren radiostilte is het ledenbulletin onlangs in ere hersteld in de vorm van een gloednieuw discussieforum, bedoeld voor leden van Milieudefensie. De leden van de vereniging brengen elkaar op de hoogte van

wat er binnen de vereniging speelt via het online platform op **www.milieu-defensie.nl/leden/ledenbulletin**, dat tevens ruimte biedt voor inhoudelijke discussies. De eerste artikelen zijn inmiddels geplaatst. Lees de berichten en discussieer mee! Wil je een mail ontvangen wanneer er een nieuw artikel wordt geplaatst? Schrijf je dan in voor de ledenbulletin-nieuwsbrief door een mailtje met je contactgegevens te sturen naar ledenbulletin@milieudefensie.nl

MILIEU DEFENSIE **Petitie tegen schaliegas** Milieudefensie en Schaliegas-vrij Nederland zijn een petitie tegen schaliegas gestart. Daarin wordt de Tweede Kamer gevraagd geen boringen naar schaliegas toe te staan. Deze vervuilen drinkwater, lucht en landbouwgrond, zijn slecht zijn voor het klimaat en staan de overgang naar duurzame energie in de weg, kunnen leiden tot aardbevingen en tasten het landschap aan met boortorens en tankwagens. Ruim 20

duizend mensen hebben de petitie al ondertekend. Tekenen ook! Ga naar: **www.milieudefensie.nl/schaliegas/petitie** Wil je meehelpen om de petitie te verspreiden? Mail voor handtekeningenlijsten en stickers naar hester.schoute@milieudefensie.nl Op de hoogte blijven? Meld je aan voor de email-nieuwsbrief over schaliegas: **www.milieudefensie.nl/schaliegas/nieuwsbrief**

MILIEU DEFENSIE **Teken voor een oerwoud-vrije Magnum** Unilever verkoopt Magnums waarvoor in Zuid-Amerika oerwoud wordt gekapt. Dat komt door de grootschalige teelt van veevoersoja. Milieudefensie en Jongeren Milieu Actief willen ijs van koeien die regionaal verbouwd veevoer eten. Tekenen de petitie op: **www.kleinehoeftprint.nl**

MILIEU DEFENSIE **Werk mee aan gezonde lucht** Wij wonen in de viesste lucht van Europa. Dat is slecht voor onze gezondheid. Het verkeer is de belangrijkste oorzaak. Dit kan én moet veel beter. Daarom komen wij, samen met mensen in het hele land, in actie voor gezonde lucht. In september starten we met een nieuwe reeks acties in steden in het hele land. Wil jij weten hoe je kunt helpen in jouw stad? Mail naar: gezondelucht@milieudefensie.nl

MILIEU DEFENSIE **Doe mee met de EKO-tellingen** Tussen 22 augustus en 30 september organiseert Milieudefensie weer de EKO-tellingen. Met de resultaten van de tellingen kunnen supermarkten in de gaten gehouden worden: zetten ze zich wel in voor een groter aanbod van biologische en fairtrade producten? Wil je ook dat jouw supermarkt meer biologische en fairtrade producten aanbiedt? Tel dan mee! Geef je op via **www.ekotellingen.nl**

MILIEU DEFENSIE **Doe mee!** Kijk voor een actueel activiteitenoverzicht op **www.milieudefensie.nl/doemee**

Colofon

Down to Earth
Nummer 18, augustus 2013

Down to Earth is een uitgave van Vereniging Milieudefensie en verschijnt zes maal per jaar. Het blad wordt gemaakt op basis van een onafhankelijk redactiestatuut. De artikelen geven niet noodzakelijk het standpunt weer van de Vereniging Milieudefensie. Wie kopij wil inzenden, wordt verzocht vooraf contact op te nemen met de redactie. Overname van artikelen is mogelijk na overleg met de redactie.

Servicelijn 020 626 26 20 (voor abonnementen, administratie en vragen)

Redactieadres
Postbus 19199, 1000 GD Amsterdam
T: 020 550 73 74
F: 020 550 73 10
E: redactie@downtoearth-magazine.nl
www.downtoearth-magazine.nl

Redactieraad: Victor van den Belt, Kees van den Bosch, Wyke Smit, Jan Paul van Soest, John Verhoeven
Redactie: Freek Kallenberg, Annemarie Opmeer (hoofd)

Druk: Senefelder Misset, Doetinchem
Dit tijdschrift is gedrukt op Reviva Print (100% kringloop)

Abonnement
Minimaal €35,- per jaar. U bent dan tevens lid van Milieudefensie.
Opzeggingen alleen schriftelijk via de Milieudefensie Servicelijn, Postbus 19199, 1000 GD Amsterdam. Opzeggen kan tot 1 november voor de eerste helft van het kalenderjaar en tot 1 mei voor de tweede helft van het kalenderjaar.

Advertenties
Tarieven en opgave via Adviesbureau Cadex, Tuin 12, 4307 Oosterland (Zld).
T: 0111 64 33 07. F: 0111 64 40 84.
E: info@cadex.nl

ISSN: 2211-0712

Algemene Ledenvergadering 20 november 2013

Op woensdagavond 20 november 2013 vindt de Algemene Ledenvergadering van Milieudefensie plaats in Utrecht. Wilt u meepraten over het beleid van Milieudefensie, mis deze avond dan niet!

Op de agenda staat onder meer de beleidsnotitie 2014, inclusief de hoofdlijnen van de begroting 2014 en het Meerjarenperspectief 2014 – 2016. Daarnaast vinden er verkiezingen plaats voor vacatures in het bestuur, de redactie van het Ledenbulletin en het presidium. De mogelijkheid tot het indienen van agendapunten staat open tot 20 september 2013.

Aanmelden ALV
U kunt zich aanmelden bij onze Servicelijn, via telefoonnummer 020 6262 620, per mail service@milieudefensie.nl of per post aan Vereniging Milieudefensie, t.a.v. Servicelijn, Postbus 19199, 1000 GD, Amsterdam. Na aanmelding ontvangt u circa twee weken voor de ALV de agenda, de stukken en de routebeschrijving. Wij hopen u op 20 november in Utrecht te mogen begroeten.

Kandidaten gezocht!

Algemeen Bestuur
In het algemeen bestuur komt een plaats vrij voor een bestuurslid.

Presidium
In het Presidium is een plaats vrij voor een reserve presidiumlid.

Redactieleden Ledenbulletin
In de redactie van het Ledenbulletin zijn drie plaatsen vrij voor redacteuren.

Op onze website **http://milieudefensie.nl/overons/werken-bij** kunt u meer lezen over de inhoud van de functies. Heeft u interesse in één van deze functies? Mail of schrijf dan naar: bestuur@milieudefensie.nl, of naar Vereniging Milieudefensie, Postbus 19199, 1000 GD Amsterdam, t.a.v. het bestuur.

Reacties op de vacatures ontvangen wij graag voor 30 september 2013.

Service | Varia

Slobbe

Een vlinder uit Marokko

Ze komen uit Syrië, Angola, Marokko, en lopen wat onwennig door het bos. De boswachter wijst op een vogel in de verte. Hij zegt er iets bij, maar dat heeft weinig zin. De man is moeilijk te verstaan – buiten, in een groep – voor wie de taal niet machtig is. Dus slenteren ze verder. Het is warm. Na weken van regen schijnt de zon; ze hadden het slechter kunnen treffen. De bomen geven schaduw en verkoeling. Gaandeweg vormen zich kleine groepjes. Voorop: twee mannen uit Irak of Syrië. Daarachter de jongen uit Angola. Dan een tijdje niets. Drie vrouwen uit Marokko proberen zo beleefd mogelijk de gids van hun lijf te houden. Een groepje daar weer achter blijft bij wat kruiden staan. Ze menen iets te herkennen. Ruiken. Proeven. Praten. Ik loop helemaal achterin, naast een vriendelijke oude man die keer op keer vertelt hoe prachtig het hier is. Zijn woorden komen van ver. Hij moet er naar zoeken, maar raapt telkens de verkeerde op. Duits. Arabisch. Af en toe een woordje Nederlands. Ik knik als hij knikt. Opper soms een woord dat ook niet werkt. Als de gids ons bij elkaar roept, staan we stil. Hoor! Hoor! Luister daar! We horen een vink. Die herken je aan zijn ‘vinkenslag’, de voor dit vogeltje zo karakteristieke roep met de lange reeks trillers aan het begin en de hoge uithaal aan het eind. De boswachter imiteert het vogeltje uit volle borst: “Ik wil, ik wil, ik wil, ik wil een asperIEN.” Dit staaltje levenskunst wekt verbazing en waardering. Giechelend zingt één van de vrouwen met hem mee. “Ik wil, ik wil, ik wil, ik wil een asperIEN.” Als bij toverslag, steeds luider, zonder schroom, haken ook de anderen in. “Ik wil, ik wil, ik wil, ik wil een asperIEEEN.” “Ik wil, ik wil, ik wil, ik wil een asperIEEEEEEEEN.” Het zingende vinkje zwijgt verbluft, maar dat mag de pret niet drukken. Later, bij de picknick, begint de Angolese jongen plots te huilen. Hij wordt getroost. Krijgt verse dadels. De lekkerste hapjes die er zijn. Inburgeren is niet makkelijk. Maar zo’n uitstapje in de natuur is één groot feest. In de verte wandelt een Nederlands gezin zwijgend aan iedereen voorbij. We zien drie reeën, een eekhoorn en een zwarte specht. En een vlinder uit Marokko.

Thomas van Slobbe is directeur van Stichting wAarde en thriller-auteur. Elk nummer deelt hij met ons een lichtvoetig verhaal over duurzaamheid.

Illustratie: Renée Gubbels

Milieudefensie symposium

Naar een duurzame economie

Zaterdag 28 september 2013, 12:30 – 17 uur, Utrecht

Hoe is de huidige economie tot stand gekomen? Kunnen we onze welvaart behouden zonder de aarde uit te putten? Hoe ziet de economie van de toekomst eruit? Welke initiatieven zijn er die nu al anders kijken? Dit en meer komt aan bod op het Symposium.

- Met bijdragen van o.a.:
- Rutger Bregman, historicus, over de geschiedenis van de vooruitgang
  - John Huige, Platform Duurzame en Solidaire Economie, over de economie van de toekomst.
  - Paul Hendriksen, Transition Towns Nederland, over het verkleinen van productieketens.
  - Edgar Kampers, Stichting Qoin, over anders omgaan met geld.

Ga naar: **www.milieudefensie.nl/symposium** voor meer informatie over het programma en geef je op!

Milieudefensie. Een wereld te winnen.

Tekst: Anemarie Opmeer. Beeld: ANP/Jay Directo

Olie

Dit kind is één van de bewoners van Cavite, een vissersdorpje ten noorden van Manilla in de Filipijnen. Een enorme olie lekkage op 9 augustus heeft een groot deel van de visserij lamgelegd, en bedreigt het levensonderhoud van veertigduizend bewoners in de baai van Manilla. De olie is verspreid over 300 vierkante kilometer wateroppervlak. Dode vissen kwamen bovendrijven en bewoners werden onwel van de stank. Ook al is de schade enorm, de autoriteiten weten niet precies wat de oorzaak is. Aanvankelijk dacht men dat er iets fout is gegaan bij een tanker die diesel kwam ontladen bij de Rosario olie-terminal. De bemanning is aangehouden. Later, zo zegt woordvoerder van de kustwacht Garcia, vonden duikers echter een lekkende pijpleiding onder water. De eigenaar van de olieraffinaderij, Petron Corp, stelt echter op Facebook dat de pijpleiding intact is. De burgemeester van een van de vissersdorpen is nu een *food-for-work* programma gestart voor bewoners om te helpen opruimen. Zelfs kinderen doen mee. “We hebben ze gevraagd gezichts-maskers te dragen”, zegt hij.

WE LOVE HOMEGROWN

KLEINE
HOEFPRINT

Het Nederlandse roomijs is heel lekker, maar echt duurzaam is het niet. De koeien die de melk leveren, eten soja die helemaal uit Zuid-Amerika komt. Daarvoor wordt grootschalig oerwoud gekapt en worden boeren van hun land verdreven. En dat willen we niet. Wij willen ijs van koeien die regionaal verbouwd voer eten. 'Homegrown' voer; goed voor koe, mens en milieu. En daarom vragen wij Unilever, de grootste ijsmaker van Nederland, om een nieuwe Magnum. Eentje gemaakt van melk zonder Zuid-Amerikaanse soja. Doe mee!

Teken de petitie voor een oerwoudvrije Magnum. www.kleinehoefprint.nl

KLEINE HOEFPRINT. ZUIVEL MET LOKALE AMBITIE.

JONGEREN
MILIEU
ACTIEF

MILIEU
DEFENSIE